

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КНИГА БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ
Том 7, 2015

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE DE PHILOSOPHIE
LIVRE DES SCIENCES DE L'INFORMATION ET DES BIBLIOTHEQUES
Tome 7, 2015

СПЕЦИАЛНИ БИБЛИОТЕКИ В БЪЛГАРИЯ ДО ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

ИЛКО ПЕНЕЛОВ

*Ilko Penelov. SPECIAL LIBRARIES IN BULGARIA UP TILL THE END OF
WORLD WAR TWO.*

The article represents the first results of a research on the topic of special libraries, found in the Kingdom of Bulgaria from the late nineteenth century up to the end of Second World War. At this level of inquiry the main aim is, first of all, libraries to be located and analyzed in their real condition. Some statistical findings help to outline the activity that this type of libraries had in Bulgaria during the period of rapid formation of different professional and research groups and societies. In addition, the paper shows first overall observations on the destiny of Bulgarian special libraries in recent after war years.

Уводни думи

Да се пише в полето на библиотечната история в настоящия момент, когато нейният обект е в процес на множество технологични трансформации (засягащи я най-вече като структура и като кондиционални изисквания) е инициатива, насочена преди всичко към самата общност на библиотечните и информационните специалисти в България. Вглеждането в нея става по-наложително в моменти на нестабилност и усещане за липса на устойчива посока – засилвани и от обстоятелството, че за

голяма част от българските библиотекарите не е достъпно вдъхновяващото въздействие, което носи богатата чуждозикова литература по темата за бъдещето. Всъщност историята на библиотеките показва, че разклащането авторитета на установените ценности, би могло да се окаже пагубно за институции като тях, във вида, в който ги застигат поредната вълна в еволюцията на комуникационните посредници и новият контекст, явяващ се неин носител. И все пак знаем, че от най-старите запомнени времена, в които ги е имало и до днес, библиотеките са показали своята забележителна адаптивност.

Изложението по история на българските библиотеки днес има и една допълнителна, може да се каже догонваща задача и дори функция. Тя се изразява в необходимостта всеки опит за обзорното представяне на определен феномен или процес винаги да бъде съпроводен от самостоятелна реконструктивна работа, която да създаде необходимата пластичност и увереност на предлагания текст. Още повече това се отнася за аспектите на тази история, към които дълго време е проявявана незначителна заинтересованост или откровено тя е била подценявана. А такъв без съмнение е случаят със специалните библиотеки в нашата страна от края на XIX и първата половина на XX в. Твърде често те изобщо отсъстват от панорамната перспектива, до която се домогват няколкото автора библиотековеди през целия XX в. и до сега. За тях официална статистическа информация никога не е събирана и дейността им остава в значителна степен скрита.

В своя кратък исторически преглед от 1937 г. например, който е и първи в родната библиотечна историография, Васил Класанов отделя на специалните библиотеки в България само едно изречение и при това в самия край на изложението си¹. В сборника на Министерството на народното просвещение, посветен на постиженията в подведомствените му ресори, в частта за библиотеките, Велико Йорданов се ограничава само до народните (държавните) и градско-общинските, независимо от това, че то, със свои субсидии в едни случаи е инициирало, а в други, подкрепяло в трудни моменти развитието на някои от представените по-

¹ Констатацията е крайно показателна за отношението на ранното поколение български библиотековеди. Тя гласи: „За служебни цели, при Народното събрание, министерствата, главните дирекции, войсковите части, съдилищата и други държавни учреждения също така има библиотеки, някои от които са сравнително, доста богати откъм книжовен имот“. Вж. **Класанов**, Васил. *Кратка история на библиотеките*. Шумен, 1937, с. 79.

долу специални библиотеки². На последния принадлежи и една популярна, но много информативна статия за библиотеките в София към момента на включването на България във Втората световна война, където е отделено място и на шестнадесет специални библиотеки³.

Близо четири десетилетия по-късно в своята история на библиотеките Елена Кирова изобщо не споменава за съществуването на каквито и да било специални библиотеки в България до Втората световна война⁴. У автори като Елена Савова темата традиционно и разбираемо отсъства⁵. Едва през последното десетилетие на миналия век, в няколко съобщения започват да се появяват отделни сведения, свързани със специални научни библиотеки, положили основите на по-късните богати институтски библиотеки в структурата на Българската академия на науките. Този пробив в най-голяма степен се дължи на приносите, направени от Мария Аргирова Герасимова⁶. Но въпреки това и в най-новото цялостно изследване на Мария Младенова върху развитието на библиотекознанието в България до Втората световна война, фактологията около специалните библиотеки е илюстрирана, поради липса на самостоятелни публикации, с публицистичен, мемоарен текст⁷.

При това състояние на проучванията изложението по-нататък си поставя като крайна цел очертаването на основните параметри и на значението, което специалните научни библиотеки имат от една страна в

² **Йорданов**, Велико. Обществени библиотеки. В: Българската просвета някога и сега. Под ред. на Т. Попвърбанов, Н. Балабанов. София, 1939, с. 345–383.

³ **Йорданов**, Велико. Книжовното богатство на София. В: Сердика, V, 1941, № 2–3, с. 35–53.

⁴ В епохата на комунизма на страниците на сп. „Библиотекар“ за тях се споменава само по повод някаква годишнина и като предистория на някоя вече държавна научна библиотека.

⁵ **Савова**, Елена. Библиотечната система на БАН. Състояние. Перспективи. София, 1977, 423 с.; **Савова**, Елена, **Дафинов**, Здравко и **Пейчева**, Радка. Научни библиотеки : Теория и практика. София, 1980, 548 с.

⁶ **Аргирова-Герасимова**, Мария. Царската сбирка в единния библиотечен фонд на Българската академия на науките. В: Библиотека, 1991, № 7, с. 82–84; **Аргирова-Герасимова**, Мария, **Пейчева**, Радка. Читателите на библиотеката при Българското книжовно дружество и Българската академия на науките : 1869–1944. В: Библиотека, 1994, № 9, с. 21–24; **Аргирова-Герасимова**, Мария, **Пейчева**, Радка. Проучване на четенето в библиотеката на БАН през 1936 – 1942 г. : 125 г. от създаването ѝ. В: Библиотека, 1994, № 10, с. 39–41. **Аргирова-Герасимова**, Мария. Сто години в служба на науката. Из историята на специалните библиотеки на Българската академия на науките. В: Проблеми на специалните библиотеки. Тематичен сборник, 2001, с. 35–42.

⁷ **Младенова**, Мария. Библиотекознанието в България от Освобождението до средата на 40-те години на XX век. София, 2007, с. 30.

историята на българската научна инфраструктура, а от друга, да се проследят връзките им с останалите видове библиотеки, съществуващи в България при Стария режим⁸. Тази цел намира своята конкретизация в изпълнението на следните задачи:

- Установяване на предпочитаните от българите след Освобождението изследователски области, както и на онези, които са приоритетни за държавата;
- Отсяване на информацията, свързани с формирането и дейността на различните научни или професионални дружества, институти, станции, лаборатории или други форми за организация и провеждане на теренните (емпирични), развойните и фундаменталните за територията на България проучвания;
- Идентифициране на най-значимите примери за специални научни библиотеки в различните области на знанието и описването им във възможната към настоящия момент пълнота;
- Събиране на съхранените сведения за натрупването, организацията и работата на специалните научни библиотеки;
- Очертаване профила на лицата, занимавали се с комплектуването и поддържането на тези непопадащи в традиционните представи за библиотека фондове от разнообразни във видово отношение материали.

Работата в тези насоки е определяща при избора сред възможните методи, които като цяло се родят с тези на архивистичното изследване. Прегледът на документи (отчети, хроники, проектобюджети на дружества и организации), на биографични данни за лица и институции, на рекапитулации, правени по различни юбилейни поводи, се съчетават с обстойното преглеждане на множество течения от продължаващи издания. Последните се явяват в повечето случаи единствените достъпни извори, в които за съжаление твърде непоследователно, най-често по инициатива на техните редактори или на самите библиотекари, през съответната година са отбелязвани някои от необходимите тук данни.

Именно изворовата недостатъчност прави невъзможна пълната библиометрична възстановка на специалните научни библиотеки в България до Втората световна война. Изследването им се затруднява и от специфичните им характеристики, продиктувани от основното им предназначение (или социална функция) – да служат на разнообразните общности, занимаващи се с научна дейност. При това положение, не само у

⁸ Случайно или не, но съдбата на някои от специалните научни библиотеки се решава не в края на войната, а именно през 1947 г.

скептично мислещите, резонно възникват въпросителни, свързани с нуждата от полагане на усилия в подобна посока и най-вече с тяхната своевременност в наши дни. Ако успее да им отговори, настоящият текст ще изпълни вложения в него замисъл.

I. Дискурсът върху понятието „специална библиотека“

Появата на специалните библиотеки в историята и до днес продължава да бъде тема с отворен характер. Авторите, които имат вкус към дълбоки ретроспекции могат да стигнат до библиотеката в Ниневия през VII в. пр. Хр. и дори до тази в Нипур през XVIII–XVII в. пр. Хр. Във всички по-късни епохи, до модерното време, също могат да се открият примери за специални библиотеки. Прилагането на различни критерии спрямо понятието, би могло да включи в неговия обхват на практика всяка библиотека – поне в рамките на даден текст. Тази неопределеност налага кратко връщане към концепциите за специалната библиотека, доминирали през разглежданото време и през втората половина на XX в. Още повече, че то съвпада с възникването и разгръщането на т. нар. *движение за специални библиотеки* в САЩ и във Великобритания, което за известно време между двете световни войни ги превръща в истинска модна тенденция в библиотечния сектор.

У нас терминът „специална библиотека“ не успява да се наложи и до днес остава непопулярен. Единно и точно определение за него няма дори и в англоезичната литература, откъдето най-вече идва налагането му. Опитите за неговото съставяне започват от самото начало на миналото столетие. Те са стимулирани и от желанието да бъдат локализирани вече съществуващите специални библиотеки към датата на основаване на първите самостоятелни, за този тип библиотеки, асоциации – Special Libraries Association (SLA – в Бретън Уудс, Ню Хемпшър през 1909 г.) и Association of Special Libraries and Information Bureaux (Aslib – началото, на която е поставено на конференцията в Хартфордшър през 1924 г.). Създателите и на двете организации са преди всичко специалисти библиотекари, а не толкова специални библиотекари и съвсем естествено първото им стъписване идва от невъзможността за ясна класификация в рамките на новооформящия се тип библиотеки. През 1910 г. „бащата-основател“ и пръв президент на SLA – Джон Котън Дейна – констатира, че тези „специални колекции от книги, доклади и други печатни материали са толкова разнообразни по своя характер и по начина на тяхното

ползване, че никоя дефиниция оттук нататък няма да ги включи по задоволителен начин⁹.

През следващите десетилетия изясняването на новите значения на понятието „специална библиотека“ остава основна грижа на водещите членове на двете асоциации – особено тези на американската. Предложенията направени до към края на Първата световна война наблягат върху специалния характер на колекцията (или колекциите) или на тясната определеност на предмета (тематичната област), ориентиращи усилията за комплектуване на библиотечния фонд, които превръщат библиотеката в специална. Наред с това, тъй като в американските условия импулсът за движението е даден най-вече от специализираните клонове за бизнес информация към публичните библиотеки или от библиотеките при различни организации от сферата на търговията и икономиката като цяло, още в тези ранни години е изтъквано водещото значение на обслужването спрямо профила на комплектуване. Според това променено схващане става въпрос за библиотека, от която произлиза цялата необходима за нуждите на дадена организация информация или с други думи библиотека, която е обърната към, а не към която се обърщат потребителите.

Между двете световни войни са добавени още няколко съществени щриха към „портрета“ на специалната библиотека. Най-важният от тях се отнася до качествата на специалния библиотекар. Утвърждава се мнението, че факторът, който подчертава ролята на специалната библиотека и показва истинските ѝ възможности, е персоната стояща зад нея. Неговата/нейната ерудиция в тематичната област, на която се посвещава, е ключова при формирането на мнение за извършваната от библиотеката дейност, а тя от своя страна е резултат от специализирана подготовка. Освен това през този период се надраства ограничената представа за специалната библиотека като фонд само от печатни единици.

До към края на четиридесетте години започва и изтъкването на видовете услуги, предоставяни от специалната библиотека, като водеща нейна характеристика. Междувременно на конгреса на ИФЛА в Мадрид и Барселона през 1935 г. специалните библиотеки получават свое самостоятелно представителство на международно равнище. Те формират една от шестте новосъздадени групи със специални интереси, която организира свой постоянен подкомитет в структурата на федерацията. Водещи по това време са парламентарните библиотеки и тези към различни

⁹ Dana, John Cotton. The President's opening remarks. In: *Special Libraries*, I, 1910, № 1, p. 5. Той е, който също така признава, че думата „специални“ е възприета поради липса на по-подходяща.

административни служби, както и библиотеките към търговски и индустриални предприятия¹⁰.

Така се трасира пътя за постоянното дискутиране и доуточняване характеристиките на специалната библиотека през втората половина на XX век, което става особено интензивно през първото следвоенно десетилетие. По отношение на нейните потребители вече се предявява изискването не просто те да са членове на една организация, създаваща библиотеката, които се интересуват от дадена проблематика, но те трябва да съставляват ясно разграничима група – каквато е например научното дружество, професионалният институт или индустриалната компания. На специалната библиотека се гледа и като на услуга, организирана така, че да прави налични всякакви знания и натрупан опит, които стимулират по-нататъшната дейност на определена организация. Надвременната и надпространствената валидност на такова схващане води до превръщането му в есенциална характеристика не просто на отделна специална библиотека, а на специалната библиотечна практика по принцип: това е услуга, която не се спира пред нищо, за да създаде, по запитване или без такова, информацията, която е необходима, в момента, в който тя е необходима, във формата, в която е необходима и по начин, който внушава доверие и уважение към библиотекаря от страна на потребителя. Също през петдесетте години на XX в. Джес Шира определя като специална библиотека „всяка колекция от библиотечни материали, събрана, за да посрещне нуждите на една особена група от потребители“, с което на практика разпростира приложимостта на определението „специална“ до всяка една библиотека.

През 60-те и 70-те години разсъжденията са в няколко посоки: непубликуваните материали като част от библиотечния фонд; илюзорността на всяка дефиниция за специалните библиотеки, продиктувана от тяхната постоянно променяща се комплексна форма, чиито доминиращи характеристики всъщност са адаптивност, разнообразие и променливост; връзката между желанието на специалните библиотеки, да обръщат внимание върху съществуването на информацията и по този начин да създават (в смисъл да предизвикват нарастването на) още по-голяма нужда от нея; повишаващото се интегриране на специалната библиотека в структурата на създаващата я организация и превръщането ѝ в нейна функционална единица и др. Мнението на един библиотечен историк от

¹⁰ **Baer**, Karl. Special libraries in IFLA; a brief history. In: *Special Libraries – Worldwide. A collection of papers prepared for the Section of Special libraries*. Ed. by Günther Reichardt. München. Verlag Dokumentation, Pullach, 1974, p. 21.

това време, какъвто е Джеймс Оле е, че „специални“ са библиотеките към научни дружества или общества, професионални съюзи или асоциации, отдели към държавни институции и тези към национализирани индустрии, изследователски асоциации в областта на индустриите и библиотеките на частните фирми¹¹. Независимо от дисциплинарната им принадлежност всички автори от този период започват да се съобразяват в своите концепции с внедряването на много нови информационни и комуникационни технологии. Натрупаните от тогава инерции се отразяват в съвременната английска дефиниция за специалната библиотека, която я определя като:

„Център с информационни ресурси, създаван в корпорации, частни бизнес фирми, правителствени служби, музеи, колежи, болници, асоциации и други организации със специализирани информационни потребности. Като използва най-новите подобрения в компютърните и телекомуникационните технологии, каквито са онлайн базите от данни, компактдискете и интернет достъпа, специалните библиотекари събират, следят, организират, анализират, оценяват, пакетират и предоставят материали с ресурси за нуждите на тяхната организация-майка или на клиенти...“¹².

Предполага се, че терминът „специална библиотека“ е въведен в руското библиотекознание от Любов Хавкина още в началото на XX век. Въпреки че се използва сравнително редовно в публикации от двадесетте години нататък, той не получава ясно определяне. Специалните библиотеки най-често са свързвани с обслужването на науката и са разглеждани като тяхна подгрупа. Една примерна дефиниция на научната библиотека дава представа за тяхното място в типологията и класификациите от съветско време:

„Библиотека, удовлетворяваща читателските търсения, свързани с научната и производствената дейност, подготовката на кадри от висококвалифицирани специалисти във всички отрасли на народното стопанство и култура... Сред нейните задачи влизат: 1) библиотечно-библиографската информация в помощ на учените и специалистите; 2) съдействие за формирането и системното повишаване

¹¹ **Ollé**, James. *Library History : An examination guidebook*. 2nd ed. London, Clive Bingley, 1971, p. 105.

¹² **Bender**, David. Special Libraries. In: *International Encyclopedia of Information and Library Science*. Ed. by John Feather, Paul Sturges. 2nd ed. London, New York, Rutledge, 2003, p. 616.

на професионалната квалификация на кадрите от специалисти в различните отрасли; 3) пропагандата на науката сред широки слоеве от населението... Научните библиотеки се делят на 1) универсални, крупни библиотечни учреждения с общодържавно значение с универсални фондове...; 2) специални, обслужващи конкретни професионални нужди и интереси на учените и специалистите. В по-голямата част от случаите специалните научни библиотеки са съставна част от научните учреждения; 3) библиотеки при висшите учебни заведения, чиято задача е да съдействат за подготовката на кадри от висококвалифицирани специалисти...¹³.

В по-късната преработка на същия речник се появява и понятието „специализирана библиотека“ – тази, която притежава специализиран библиотечен фонд и е предназначена за обслужване на определени категории читатели. Такива библиотеки например са патентната библиотека, библиотеката за стандарти, библиотеката с брайлова литература и др.¹⁴

Дефиницията от най-ново време показва, че понятието си пробива все по-уверено път. Тя звучи по следния начин: „Библиотека, удовлетворяваща професионалните (научни, производствени, учебни) потребности на своите абонати. В съответствие с тях формира многоотраслов, отраслов или тематичен фонд от документи... В сравнение с библиотеките от другите типове специалните максимално се доближават до потребителя и обслужват относително стабилен колектив, който библиотекарят има възможност да наблюдава в процеса на работа. Основната типобразуваща функция на специалните библиотеки е удовлетворяване на професионално-производствените и научните информационни потребности...“¹⁵.

Във Франция определенията за специалните библиотеки се движат между два полюса: изследователските библиотеки и документационните центрове. Първите, особено Националната библиотека в Париж и университетските библиотеки, сред чиито функции влиза подкрепата на научните изследвания в страната, са по същество универсални. От такъв ракурс специалните библиотеки лесно започват да гравитират към гру-

¹³ **Словарь библиотечных терминов.** Сост. И. М. Сулова, Л. Н. Уланова. – Москва : Книга, 1976, с. 91–92.

¹⁴ **Библиотечное дело. Терминологический словарь.** Сост. И. М. Сулова, Л. Н. Уланова. 2 перераб и доп. изд. Москва, Книга, 1986, с. 139.

¹⁵ **Каратыгина, Т. Ф.** Специальная библиотека. В: *Библиотечная энциклопедия.* Москва, Пашков дом, 2007, с. 982.

пата на вторите (документационните центрове), тъй като понякога предоставят същите услуги като тях – тематични банки от данни, библиографии по определен профил и др. Но същевременно специалните библиотеки се различават в отношението си спрямо трайността на своите колекции, което ги доближава до първия полюс. По правило значението на всяка специална библиотека е отразено в документа за нейното създаване, което предопределя и вариациите при комплектуването на отделния специален фонд и разликите спрямо тези на всички останали библиотеки¹⁶.

През втората половина на ХХ в. на международно равнище продължават опитите за изясняване на една приемлива класификация. В типологията на ИФЛА от 1974 г. към типа специални библиотеки са отнесени: *библиотеките към различните нива на администрация, библиотеките в областта на социалните науки, на точните науки, библиотеки по астронимия и геофизика, библиотеките към научните и производствените учреждения, библиотеките обслужващи биологичните науки и медицината, библиотеките за изобразителните изкуства и музиката.*

У нас за дълго съществуващите специални библиотеки остават без каквото и да било професионално наблюдение и анализ отвън. Сравнително късно се регламентира и техният статут в нормативната база за библиотеките в България. Първият документ, който ги визира, макар и да не ги назовава, е ПМС № 167 от 1957 г. В него се регламентират условията, при които съществуват библиотеките при министерства, ведомства, обществени организации, предприятия и научно-изследователски институти. Десет години по-късно е поставено началото на единна система за научна и производствена технико-икономическа информация, с което тази дейност е централизирана, но и извадена от сектора на библиотеките. През 1970 г. в постановлението за организиране на Единна библиотечна система специалните библиотеки по съветски образец са включени в обща група с научните.

В завършен вид схващанията на социалистическото библиотекознание в НРБ за специалните (научни) библиотеки се открива в книгата на Елена Савова, Здравко Дафинов и Радка Пейчева. За тях се казва че:

„... са призвани да удовлетворят преди всичко специалистите, които са свързани с научна и производствена дейност, с подготовката на

¹⁶ **Espérou**, Maud. Bibliothèques spécialisées. In: *Dictionnaire encyclopédique du Livre*. Sous la dir. de Pascal Fouché et al. Paris, Cercle de la Librairie, 2002, pp. 323–324.

кадри с висока квалификация във всички области на икономиката и културата. Изграждането на този род библиотеки е едно от най-важните условия за развитието на науката и техниката, както и за културното издигане на обществото¹⁷.

И още два характерни израза:

„...специалната библиотека трябва да използва умело книжното богатство на други библиотеки в съответната страна и в чужбина...“;

„...специалните библиотеки обслужват професионалната дейност на определена читателска група. Този процес е много сложен, но и задачата да се посрещат нужди, възникващи от професионална дейност, отличава специалните библиотеки от общообразователните“¹⁸.

Независимо от подобни добросъвестно изковани твърдения, на които не може да се отрече известна свежест и днес, по-голямата част от текста на тримата автори в началото на ХХІ век вече звучи като лишено от основа. Това е така не само заради идеологическата му закваска, но най-вече защото е подражателен спрямо една чужда традиция и игнориращ собствената, която и досега остава непозната.

II. Видове специални библиотеки в България до края на Втората световна война, според институциите или организациите, при които са създадени

Конструирането на историята на специалните библиотеки, независимо от това дали говорим за национална или за сравнителна, ще изиска в близко бъдеще значителни изследователски усилия и вероятно ще се окаже най-трудната за постигане цел в полето на историята на библиотеките като цяло. Причините затова са различни и тяхното дори бегло изброяване би могло да се окаже обезсърчаващо. Разбира се всяка отделна езикова традиция показва слабости в различни аспекти на нейното моделиране, но съществуват и обективни и в този смисъл общи неблагоприятни предпоставки, които съпътстват работата на библиотечните историци. Тяхното набелязване не е излишно в момент когато за първи път в родни условия се пристъпва към изясняване на основните параметри в хода на първите десетилетия от развитието на специалните библиотеки.

Първата предпоставка е съществуването на много и разнообразни по форма, организация, съдържание и режим на достъп специални библиотеки, дори само на територията на България. Както и в останалите

¹⁷ Савова, Пейчева, Дафинов. *Научни библиотеки. Теория и практика*, с. 28.

¹⁸ Пак там, с. 29.

страни и у нас се оказва нелека задачата по най-обикновеното им локализиране във времето до края на Втората световна война и очертаването на тяхната география. Много от тези библиотеки по конюнктурни причини променят своето местонахождение в рамките на града, в който са създадени, а понякога и извън него. Наред с това, независимо че идентичността на специалната библиотека бива маркирана още в акта за нейното създаване (дружествен устав, правилник за задачите и дейността на научен институт и т.н.), във времето тя може да се промени, както по отношение на своя профил, така и на институционалната си принадлежност. Последното се наблюдава най-често при различни правителствени и като цяло административни и законодателни реформи.

Втората обективна предпоставка е свързана с разкриването на публикуваните до момента данни. В повечето случаи те се отнасят до една конкретна библиотека. Често пъти съдържащото се в тях е схематично представено и без необходимата контекстуализация, извън функционалните зависимости на тази библиотека с нейния принципал. Наред с това почти цялата съществуваща фактология по тази проблематика може да се открие в различни публикационни форми, които са извън традиционните за библиотекознанието форуми. Работата с тях обикновено води до незадоволителни резултати.

Трета солидна предпоставка е налице, тъй като в българското библиотекознание към настоящия момент няма възприета приемлива дефиниция на понятието „специална библиотека“. Самият термин е проблематичен от една страна заради оскъдната си биография, а когато все пак той се използва, частната изследователска оптика или яснотата в преподавателската учебна програма е водеща при определянето на обхвата и съдържанието му. Това налага и в настоящия текст да се положи едно работно определение, което едва ли ще бъде приложимо другаде. То няма да бъде изброяващо, а изключващо. След като се вземат предвид аргументите на политическата, стопанската и социалната история, на историята на българския манталитет и изброените по-горе затруднения *като специални библиотеки в България при Стария режим ще бъдат третирани всички, които не са обществени – народни (държавни), общински, градски и читалищни и които не са свързани с различните степени на държавната образователна система – ученически, учителски, училищни и университетски*¹⁹. Неопределеността на образувалата се група най-добре може да бъде преодоляна ако в ролята на класификатор

¹⁹ Изключение може да се направи само за няколко библиотеки към институти и семинари в рамките на Софийския университет, като за тях по-нататък ще бъдат приведени индивидуални аргументи.

бъде възприета организацията създаваща библиотеката. При това положение се образуват следните видове:

1. Библиотеки при държавни институции

Те започват да се появяват още през последната четвърт на XIX в. като поемат функциите и на документационни служби, в които се отлагат различни материали от областите, включени в ресора на съответното ведомство. Една от най-старите библиотеки от този вид е тази при Народното събрание. Въпреки че въпросът за нейното създаване е повдигнат още през 1880 г. за дата на основаването ѝ трябва да се приеме годината 1889 или 1890²⁰. Тя включва и донесената от Пловдив сбирка на Областното събрание на Източна Румелия. Постепенно се натрупва фонд както от книги и периодични издания, така и от архивни материали. Трудно е да се даде категоричен отговор колко точно нараства той до края на Втората световна война²¹. От 1897 г. започва издаването на печатния каталог на библиотеката. Фишов каталог е изготвен от един от най-дълго задържалите се нейни уредници – школуваният и опитен библиотекар Васил Герджиков²² – който я поема след писателя Рачо Стоянов през 1915 г. и я напуска през 1932 г., за да бъде заменен от поета Димитър Пантелеев, останал на поста библиотекар дори и по време на войната.

До края на XIX в. се появяват и първите библиотеки при различните министерства. Сред тях следва да се отбележат библиотеките при:

- Министерския съвет;
- Министерството на просвещението;
- Министерството на финансите.
- Министерството на вътрешните работи и народното здраве;
- Министерството на войната;
- Министерството на външните работи;
- Министерството на търговията и земеделието;
- Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията;

²⁰ Ангелова, Маргарита. Библиотека на Народното събрание. В: *Българска книга. Енциклопедия*. Състав. Ани Гергова. София, Москва, Pensoft, 2004, с. 64.

²¹ Според Маргарита Ангелова (цит. съч.) към 1940 г. библиотеката има около 9 000 т., а според анкетата на ББИ от началото на 1946 в края на предходната година фондът е бил около 25 000 т., което е солидно разминаване.

²² За него вж. Шиклев, Стоян. Васил Герджиков. В: *Библиотекар*, VI, 1959, № 5, с. 43.

През 1900 г. е създадена библиотеката при Министерството на правосъдието. Към нея през 1940 г. са присъединени библиотеките при Върховния касационен съд, при Апелативния съд, при Софийския окръжен съд и при Околийския съд.

Съществуват специални библиотеки към министерски подразделения, каквито са:

- Главна дирекция на статистиката / Статистическо бюро (1885);
- Минното управление на Дирекцията за природни богатства (1890);
- Централната метеорологична станция (1894);
- Астрономическата обсерватория в Борисовата градина в София (1894);
- Главната дирекция на пощите, телефоните и телеграфите (1895);
- Главната дирекция на железниците и пристанищата (1906);

Освен към министерствата специални библиотеки се създават и при различни централни ведомства с общодържавни задължения и отговорности. Такива са:

- Държавният Географски институт при Министерството на войната (1919);
- Държавния надзор (контрол) върху частните застрахователни предприятия (1927) и др.

2. Библиотеки към държавни и частни производствени и търговски предприятия

Броят на българските еквиваленти на индустриалните (техническите) и бизнес библиотеки е твърде скромни в сравнение с този в Западна Европа и особено в САЩ. Налагането на устойчиви икономически субекти става трудно и обикновено с подкрепата на държавата. Що се отнася до създадените от тях библиотеки първото място без съмнение се пада на търговско-индустриалните камари, които обединяват производители, търговци и кредитиращи организации, което е предпоставка за натрупване на фонд със сравнително по-широк профил.

Пример за постепенно, но стабилно развитие на такъв вид библиотека е тази при Софийската търговско-индустриална камара. Показателите ѝ през двадесетте години се подобряват чувствително. В началото на следващото десетилетие се взимат мерки за редовното регистриране на новите постъпления. Обзаведено и подредено е ново книгохранилище. Камарата започва да откупува книги за своята библиотека и да

отпуска средства за тяхното подвързване. Освен с индивидуална регистрация фондът е отразен и с фишов каталог. За целта книгите са преинвентирани. До края на 1931 г. са включени 4073 заглавия книги, много от които са в два или няколко тома. Данните за списанията са следните: 173 заглавия на български език, в 694 годишнини, получавани до 1930 г. и 75 годишнини, получавани през 1931 г., или всичко 769 годишнини; 170 заглавия на чужди езици в 845 годишнини получавани до 1930 г. 74, получавани през 1931 год., или всичко 919 годишнини. През 1931 в библиотеката се получават 43 заглавия български и 12 чужди вестници²³. През 1948 г. тази библиотека е предадена във владение на Централната библиотека на Българската академия на науките²⁴. Същата е съдбата и на другата подобна библиотека в София – тази при Областната стопанска камара.

Свои библиотеки още през последното десетилетие на XIX в. изграждат и търговско-индустриалните камари в Пловдив, Варна и Русе. Към тази група могат да се отнесат и библиотеките към отделни предприятия като например:

- Държавната печатница в София (преди 1896);
- Държавната мина в Перник (преди 1896);
- Първото Българско Анонимно Акционерно Кожарско Дружество в София (90-те години на XIX век)
- Вагонния завод в Дряново (1936);
- Държавната военна фабрика в Сопот (1941) и др.

3. Библиотеки към банки и други финансови, кредитни и застрахователни институции

Този вид придобива широко разпространение. Особено в периода между двете световни войни подобни библиотеки се откриват по цялата територия на страната. На първо място в тази група следва да бъде отбелязана библиотеката при Българската народна банка и мрежата от клонове, които тя създава. Нейното начало е във връзка с учредяването на самата банка, но необходимостта от разширяване на дейността ѝ започва

²³ **Отчет** за дейността на Бюрото на Софийската търговско-индустриална камара през 1931 год. В: *Годишник на Софийската Търговско-индустриална камара*. Сесия XXXVII, 1932, с. 301.

²⁴ **Ралева, О., Радославова, М.** Библиотеката при БАН след 9 септември 1944 г. В: *Известия на Централната библиотека при БАН*, 1, 1959, с. 24.

след 1885 г., когато от търговска и депозитна БНБ се превръща в държавно кредитно учреждение и регулатор на паричното обръщение в страната.

От началото на ХХ в. се появяват и първите библиотеки при застрахователни дружества. Сред тях първостепенно място заема библиотеката на Чиновническото застрахователно дружество, чиито основи се поставят през 1905 г.²⁵

Най-добре уредената библиотека в рамките на тази условна група е без съмнение тази на Българската земеделска и кооперативна банка (БЗКБ). Тя е създадена при сливането на Българската земеделска банка (1903) и Българската централна и кооперативна банка (1910) през 1935 г., за да подпомага развитието на земеделието и свързаните с него занаяти. Първоначално библиотеката е настанена в две неподходящи за целта помещения в сградата на Управлението на Банката. По-късно е преместена на ул. „Славянска“ № 4²⁶. Още от това време библиотеката при Централното управление комплектува книгите и абонира периодичните издания за всички 100 клона на банката в страната. Организирането на библиотеката е възложено на Тодор Боров и това е благоприятното обстоятелство, благодарение на което днес разполагаме не само с детайлното описание на организацията на библиотеката, но и със снимков материал – истинска документална рядкост. Боров подрежда библиотеката съобразно всички най-нови постижения на библиотечните технологии. Тя е ведомствена и достъпна само за служителите на банката, което позволява читалнята да не заема много голяма част от общата площ, но същевременно да е добре осветена. През 1939 г. количествените показатели на тази библиотека са:

Обем на фонда – близо 20 000 тома; годишен прираст от около и над 1 000 тома; получаваните български и чужди периодични издания се около 350 заглавия; годишно се заемат към 2 000 книги, а в читалнята се обслужват не повече от 10 души едновременно. Персоналът се състои от един библиотекар и трима помощници, от които единият се занимава изцяло и само с библиотеките на клоновете, един прислужник и една чистачка.

Боров отделя голямо внимание на книгохранилището. „Депото“ заема около сто квадратни метра и е разделено от модерна конструкция на фирмата Mannesmann-Stahlblechbau – Берлин, на три етажа „за книги по

²⁵ От 1946 г. – Държавен застрахователен институт.

²⁶ **Боров**, Тодор. *Библиотека при Управлението на Б.З.К. Банка*. София, 1939, с. 4.

220 см. чиста височина всеки.“ Отделните етажи се свързват с централно разположена стълба, която е част от конструкцията и с електрически асансьор за книги, към който има отделна телефонна инсталация. Общо цялото хранилище разполага с 240 м. рафтове с 1440 линейни метра ла-вици за книги.

Библиотечният фонд може да се ползва на място, като за това в читалнята са предвидени 11 работни места. В нея има и подръчен фонд от по-важни съвременни енциклопедии и справочни издания и 280 преградки за излагане на текущи списания. Книги могат да се взимат и за домашно ползване.

За съжаление на тази добре уредена библиотека не ѝ е била отредена дълга съдба. През 1947 г. БЗКБ е закрыта по силата на Закона за национализация на банките и всичките ѝ активи и пасиви са прехвърлени към БНБ.

4. Библиотеки при професионални дружества

Постепенното изграждане на младата българска държава е съпроводено от все по-голямото усложняване на нейния апарат, който настоятелно се нуждае от подготвени специалисти. Процесът по натрупване на квалифицирани кадри е бавен и заема най-малко първите две следсво-божденски десетилетия. Това забавя до голяма степен формирането на силни съсловни организации, но те правят първите си стъпки още до края на XIX век. Създадени са например Софийско медицинско дружество (1887), което през 1900 г. се разделя на две и така се появява Българско лекарско дружество; Българско инженерно-архитектурно дружество (1893); Българско икономическо дружество (1895); Юридическо дружество в София (1901) и др. Внимание заслужава и библиотеката при Дружеството на столичните журналисти, която изгражда богат фонд, комплектуван най-вече по пътя на даренията на цели библиотеки на починали журналисти. За жалост тя е една от напълно унищожените при бомбардировката над София на 30 март 1944 г.²⁷

Не всяко от дружествата съумява да създаде своя библиотека, но има и такива, които влагат значителни усилия, като постигнатите резултати дават основание те да бъдат причислени към групата на специалните научни библиотеки в България през първата половина на XX в. Наред с дружествените, преди Втората световна война, съществуват и множество малки сбирки при библиотеки към културни домове на отделни професионални общности като например:

²⁷ **Нейков**, Стоян. Библиотеката на един творчески съюз. Съюза на българските журналисти. В: *Библиотекар*, XI, 1964, № 8, с. 35.

- При Дома на културата на транспортните работници в София (1931);
- При Дома на културата на железничарите в Пловдив (1932);
- И при Дома на моряка в Русе (1943).

5. Библиотеки при клиники и болници

Най-ранните сбирки от книги по медицина се събират макар и несистемно в по-големите болници на страната – Софийска първостепенна или Александрова (1879), Гарнизонната, по-късно Общоармейска (1891), Майчин дом „Княгиня Мария-Луиза“ (1903) и др. Последната започва съвсем скромно, но още от начало започва да се специализира в областта на акушерството и гинекологията.

Втората вълна на създаване на подобни библиотеки е свързана с обособяването на различни клиники в рамките на създадения през 1918 г. Медицинския факултет при Софийския университет:

- Хирургическа клиника (1919);
- Клиника по кожни и венерически болести (1922);
- Клиника по нервни болести и психиатрия (1923);
- Клиника по детски болести (1928).

От библиотеките към болници в страната добро развитие получава тази в Стара Загора (1935).

6. Библиотеки при манастири и църкви

Историята на този вид библиотеки в български условия стига назад във времето до последната четвърт на IX в. Манастирските, патриаршеските в Дръстър и Търново, митрополитските, съборните и енорийските библиотеки са преобладаващия вид по българските територии до средата на XIX в. Броят им до днес не е установен, но сред по-трайно съществувалите са библиотеките при няколко манастира – Рилски, Бачковски,²⁸ Етрополски, Кукленски,²⁹ Преображенски край Търново, Дряновски³⁰ и др. Значението на тези библиотеки през XIX в. се трансформира и от доминиращо то достига до периферно, а техни читатели са най-вече

²⁸ Днес по-голямата част от старата му библиотека се съхранява в Църковно-историческия и архивен институт при Българската патриаршия в София.

²⁹ Ръкописната част от библиотеката днес се намира в Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив.

³⁰ Библиотеката е опожарена през 1876 г., но сведенията за обема на фонда ѝ са: „4 кола книги церковни сас сичкия си такъм, една кола рукопис“ според данните от манастирската кондика, вписани след пожара.

учени – слависти, археографи, историци. В този смисъл към края на столетието те наистина и по състав, и по потребителски контингент се превръщат в специални.

След 1870 г. и особено след Освобождението започва изграждането на новата структура на Българската екзархия. Решението на българските митрополити е църковните въпроси да се решават на синодален принцип. Независимостта на митрополитите един от друг довежда до превръщането на епархийските центрове в умалени копия на Екзархията в Цариград, а след Букурещкият мирен договор – в София. Резултатът е създаването на специални църковни библиотеки към новите митрополии и към някои от архиерейските наместничества. Специално внимание заслужават богатите библиотеки на Видинската митрополия, на Врачанската, Ловчанската, Доростоло-Червенската (днес Русенска и Силистренска), Сливенската, Пловдивската и Софийската.

7. Библиотеки при ж.п. гари и морски пристанища

Изграждането на транспортната система в България е задача от извънредно голямо значение за българската икономика. Това в най-голяма степен се отнася до строежа на пътната и железопътната система в страната. Изпълнението ѝ се стимулира и от водените войни за национално обединение. В края на Първата световна война дължината на железопътната мрежа достига 2200 км., а в навечерието на Втората – 4436 км. През тридесетте години се оформя и цялостната железопътна инфраструктура. Това включва и откриването на множество библиотеки при основните гари: през 1932 г. – при ЖП гарата във Варна; през 1935 г. – в Перник; през 1937 г. – в Бургас; през 1938 г. – във Видин и Дупница; през 1940 г. – в Стара Загора; през 1941 г. – в Карнобат; през 1942 г. в Шумен и Пазарджик; през 1943 г. – в Червен бряг и др. Началото на библиотеката към Бургаското пристанище е поставено през 1938 г.

8. Библиотеки към затвори

Независимо че във фонда на тези библиотеки няма нищо особено, фактът, че са предназначени за точно определена група лица, а това предполага някакъв подбор на постъпващите заглавия, те също биха могли да се приемат за вид специални библиотеки. Като правило те са организирани в помещенията на затворите. От тях основно се ползват затворниците, но понякога и служителите в затворите и техните семейс-

тва. Средният обем на фондовете им е приблизително 400 т. Обслужването на тези библиотеки е грижа на самите затворници, които подкрепят и финансирането им.

До Втората световна война са създадени 23 библиотеки към затвори – в София, Бургас, Варна, Видин, Враца, Горна Джумая, Добрич, Кърджали, Кюстендил, Ловеч, Лом, Неврокоп, Пазарджик, Плевен, Пловдив, Русе, Разград, Силистра, Сливен, Стара Загора, Търново, Хасково и Шумен³¹.

9. Други

В България при Стария режим съществуват отделни библиотеки, които по един или друг признак могат да отговорят на определението за специална. Като такива могат да се посочат библиотеките при чуждите културни институти в София – италиански и френски.

III. Специални научни библиотеки в България до края на Втората световна война

Разпределението на специалните библиотеки според институцията, на която служат е до голяма степен формално. Истинското значение на тези неголеми информационни звена за модернизиранието на Третата българска държава може да се провиди само ако те бъдат включени в съответстващия им контекст. Задача на това изложение е да подготви реализацията на подобно изследване, като набележи основните му контури и оформи приблизително изчерпателен списък на неговите обекти. Едва след прилагането на качествени методи за изследване ще може да се определи ефективността на тези за момента симулакрени образи на библиотеки. Разбира се не трябва да се забравя, че обектите на такова изследване (още повече ако те вече не съществуват или са загубили връзка с първообраза си) в повечето случаи са работили против неговия интерес, като съзнателно са „скривали“ следите от своето участие в едно или друго постижение.

Последователността, в която са групирани събраните тук данни и материали следва логиката на универсалната десетична класификация. По този начин ще се избегне припокриването, което неминуемо е заложено във всяка дихотомия на научните области.

³¹**Божинова**, Божана. Из лабораторията на ББИ. Анкета за състоянието на библиотеките и на библиотечния персонал в България в края на 1945 година. В: *Год. на ББИ* (за 1945–1946), I, 1948, с. 395.

1. Библиотеки в областта на книгознанието, библиотекознанието и библиографията

По-скоро от чувство за професионална чест, отколкото заради впечатляващи постижения прегледът следва да започне с единствената библиотека, чиято област на действие попада в нулевия отдел на УДК. Това е библиотеката при втория опит за създаване на дългоочаквания *Български библиографски институт*. Областите на нейното комплектуване са набелязани от Тодор Боров в известната му беседа пред приятели, отпечатана през 1941 г. Като седма сред целите и задачите на бъдещия институт той посочва:

„Ще създаде библиографско-справочна и теоретично-книговедска библиотека, като за целта: а. купува български и чужди книги из своята област; б. събира получените в замяна издания от библиографски и книговедски характер; в. заема на дълготрайно използване налични в нашите обществени библиотеки библиографски справочници и помагала; г. запазва получените в дар книги от своята област...“³².

Освен да подпомага изработването на различни библиографски указатели и централната каталогизация на книгите в българските библиотеки, Боров вижда в тази библиотека и база за функционирането на една информационна служба за устни и писмени справки и „сводни информации“ у нас и в чужбина³³. До първоначалното ѝ организиране се стига още през 1941 г. Тя се помещава на ул. „Хан Крум“ № 15 в София, в сградата подарена за нуждите на Библиографския институт от зъболекарката Цветана Рашева. Като се вземе предвид факта, че в комитета на фондацията управляваща института влизат лица като Никола Михов, Иван Пеев Плачков, Александър Балабанов, Христо Хаджиев и Елин Пелин, то може да се предположи, че трите „малки стаи“, както ги описва Боров, не са останали празни до края на 1944 г., когато министърът на просвещението Станчо Чолаков дава зелена светлина за по-широкото разгръщане дейността на Българския библиографски институт, който от началото на 1947 г. е на държавна издръжка. Точни количествени данни за тази библиотека не бяха открити.

³² **Боров**, Тодор. *Защо ни е нужен Български библиографски институт. Беседа пред приятели*. София, 1941, с. 28.

³³ **Боров**, Тодор. *Български библиографски институт 1941–1963*. В: *Избрани страници*. София, 2009, с. 341.

2. Библиотеки в областта на религията и теологията

Такива се създават от представителствата на всички християнски деноминации, както и от останалите вероизповедания. Особено богата е библиотеката към софийската синагога. Най-голямата специална библиотека от този вид, създадена до Втората световна война, е тази към *Светия синод* на Българската православна църква. Идеята за това е възприета от митрополитите през 1896 г. На първо време се издава окръжно писмо за събирането в Синодалната библиотека на намиращите се в църкви и манастири стари ръкописни книги³⁴. Това може да се счита за началното ѝ комплектуване – до 1900 г. са събрани 128 ръкописа³⁵.

През 1918 г. за библиотекар е назначен църковния историк и археолог Иван Гошев, който става инициатор за създаването на Църковния историко-археологически музей през 1921. Две години по-късно неговият статут е утвърден официално от Министерството на народното просвещение. Гошев е негов директор от 1922 до 1958 г.³⁶ Така Синодалната библиотека се превръща в отдел „Ръкописи и старопечатни книги“. Събраните до края на Втората световна война паметници съдържат много ценни сведения както за църковната история на България, така и книжовната култура по нашите земи. Въз основа на тази сбирка се появява през 20-те и 30-те години поредицата от археографски приноси на Иван Гошев, публикувана в Годишника на Софийския университет, в поредица на Богословския факултет, под общото заглавие „Стари записки и надписи“. Ръкописната сбирка на тази библиотека става позната и е използвана от много чужди слависти.

3. Библиотеки в областта на социалните науки

Преди Втората световна война в България са създадени две специални библиотеки, профилирани в сферата на статистиката. Първата е към самостоятелното *Статистическо бюро* (от 1897 г. – Дирекция на статистика, а от 1907 г. – Главна дирекция на статистиката) и започва да функционира през 1885 г. Тя получава изданията на голяма част от европейските статистически служби и използва ефективно книгообмена

³⁴ Христова, Боряна, Мусакова, Елисавета. Предговор. В: *Опис на славянските ръкописи в Църковно-историческия и архивен институт – София*. Т. 1. София, 2009, с. 9.

³⁵ Спространов, Евтим. *Опис на ръкописите в библиотеката при Св. Синод на Българската църква в София*. София, 1900, 234 с.

³⁶ Грашева, Лиляна. Гошев, Иван. В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 1. София, 1985, с. 516 и сл.

като форма за попълване на фонда си, който системно е подвързван и съхраняван грижливо.

Втората библиотека е към създадения в края на 1934 г. *Статистически институт за стопански проучвания*. Неговото създаване е подкрепено от фондацията „Рокфелер“, която го и финансира. Той притежава автономен статут в рамките на Софийския университет. Фокус на внимание на института и неговата библиотека е преди всичко статистиката, подпомагаща различни икономически анализи. Институтът и библиотеката са закрити през 1946 г.

На сравнително по-ранен етап се появява една друга библиотека, чиито предмет също е концентриран върху стопанството във всичките му аспекти. Тя се натрупва като сбирка на създаденото през 1895 г. *Българско икономическо дружество*³⁷. Задачата, която си поставя то е да проучва икономическото положение на страната и да търси начини за неговото подобряване. България за първи път в новата си история е изложена на външно икономическо влияние. Пред нея стоят сериозни икономически проблеми – хроничен отрицателен търговски баланс; българските продукти се продават евтино и са с ниска добавена стойност; западат традиционните занаяти; търговията от патриархална все повече започва да се модернизира (но това се възприема като нарастване на несигурността); предприятията често изпадат в несъстоятелност, а спекулациите, свързани с тях, водят до недоверие в съсловието на търговците на първо място и в крайна сметка намаляват кредитния рейтинг на страната.

Отчита се и твърде незавидното положение на земеделците. Изкупните цени на земеделската продукция водят до пълното им разоряване; развива се и процъфтява лихварството; земите се разпродават. Обезземляването на българите води до промени в икономическия им бит. Към това се добавя и неправилна данъчна политика.

С дискутирането на тези проблеми се ангажира „Списание на Българското икономическо дружество“, което започва да излиза още през първата половина на 1896 г.³⁸ Програмата му включва обсъждането на икономически въпроси, индустрията, земеделието и търговията, икономическата политика. Ангажира се с международни икономически прегледи и съобщения, новини, критика и библиография, пазарни прегледи,

³⁷ Боев, Б. По съставянето на Икономическото дружество. В: *Известия на Българското икономическо дружество*, I, 1896, № 1, с. 4–9.

³⁸ По-точно списанието започва да излиза през април. Редакцията му се намира на бул. „Цар Освободител“ № 6.

съобщения и обяви³⁹. В първите броеве се поставя за разглеждане дилемата пред държавата да избере между политика на свободната конкуренция или на протекционизъм.

За основатели на дружеството се приемат 27 души, но още до края на същата година към тях се присъединяват близо сто и петдесет души. През годините макар и непостоянно тенденцията остава възходяща, както се вижда от таблицата.

Членове на БИКД:

1895	176	1905	184	1915	350	1926/27	309
1896	176	1906	181	1916	350	1927/28	317
1897	84	1907	191	1917	350	1935/36	371
1898	109	1908	245	1918	350	1936/37	379
1899	109	1909	274	1919	527	1937/38	461
1900	155	1910	289	1920	468	1938/39	509
1901	143	1911	302	1922/23	264	1939/40	527
1902	164	1912	310	1923/24	263	1940/41	539
1903	181	1913	337	1924/25	278	1941/42	555
1904	184	1914	368	1925/26	288	1942/43	544

Както сред основателите, така и сред активните членове – автори на доклади и публикации – личат имената на министри и министър-председатели като д-р Стоян Данев, Марко Д. Балабанов, Годор Иванчов, Александър Малинов, проф. Александър Цанков, Андрей Ляпчев и др. Интересът към своята дейност, който дружеството поддържа в среди и институции с влияние, както и даренията, които то получава, осигуряват редовното излизане на списанието. То получава помощни субсидии от БНБ, БЗКБ, Софийската, Пловдивската, Русенската, Варненската и Бургаската търговско-индустриални камари, от Заводите „Никола Чилов“, Министерството на търговията и земеделието, промишлеността и труда, Министерството на народното просвещение и др. Понякога те откупуват част от тиража на списанието.

Въпреки това дружеството дълго време няма свое помещение и това е основен проблем пред разрастването на библиотеката му. Основната активност през първите години се наблюдава главно около редакцията на списанието. Към нея започва натрупването на първоначалната книжна сбирка на икономическото дружество. Поддържането на списа-

³⁹ **Нашата програма.** В: *Списание на Българското икономическо дружество*, I, 1896, № 1, с. 3.

нието се разбира като основна дейност, а търсенето на абонати – първостепенна задача. Това влияе върху тиража, който в определени години достига 2000 екземпляра. Картината на абонатите на списанието е следната, като тук се включват и членовете, които го получават по право:

1895	934	1903	617	1911	1688	1919	925
1896	934	1904	595	1912	1619	1920	925
1897	627	1905	857	1913	1619	1921	676
1898	639	1906	808	1914	1354	1922	844
1899	639	1907	873	1915	1298	1923	872
1900	633	1908	1115	1916	-*	1924	1078
1901	676	1909	1838	1917	-	1925	888
1902	707	1910	1638	1918	-		

Освен на абонатите списанието се изпраща и по обмен. Това е съществен показател, който макар и частично ориентира до известна степен какви постъпления има в библиотеката на дружеството. Извлеченото от отчетите на настоятелствата предлага следната картина на обменните връзки на дружеството⁴⁰:

1901	53 (14)**	1907	78 (9)	1926	38	1939	64
1902	52	1911	70	1928	36	1940	63
1903	52 (7)	1912	70	1933	51	1941	54
1904	52 (9)	1923	48 (12)	1934	51	1942	54
1905	55 (12)	1924	51	1935	38	1943	54
1906	67 (9)	1925	51	1937	36		

Първото точно сведение за библиотеката на икономическото дружество се отнася за 1904 г. В отчета на настоятелството се отбелязва:

„... В библиотеката на Дружеството има 149 годишни течения от разни български и чуждестранни списания, изпращани през разните години в замяна на нашето. Има също и 405 №№ разни книги, изпращани в редакцията на списанието“⁴¹.

На следващата година се дават малко по-подробни сведения за състоянието, в което се намира натрупания книжовен фонд:

* Списанието не излиза.

⁴⁰ Следва да се отбележи, че срещу изпратените книжки на списанието не винаги постъпва реципрочен брой заглавия. Обикновено те са по-малко.

** В скоби са посочени обменните връзки с чужбина, които се включват в първото число, показващо общия брой.

⁴¹ **Отчет на Настоятелството на Българското Икономическо Дружество за изтеклата VIII отчетна дружествена година (1904).** В: *Списание на българското икономическо дружество*, IX, 1905, № 1, с. 77.

„... Библиотечният имот на дружеството се е така също доста увеличил през 1905 година, а именно с 95 номера от разни книги и с 28 течения от разни списания, български и небългарски – всички получавани в замяна срещу нашето списание, или за отзив. Така че, в края на отчетната 1905 год. Библиотечният имот на дружеството се е състоял от 500 номера разни книги и от 176 годишни течения от разни списания.

Вече и от тия цифри се вижда колко необходимо бе наемането на особно помещение, което да служи, не само за заседанията на Настоятелството, но и за администрацията на списанието, а също и за читалня на дружествените членове. Едно само може да се съжелява, че тая наша читалня се е посещавала до сега от твърде малко дружествени членове⁴².

През 1905 г. дружеството си купува и „два чамови долапа за книги“. Две години по-късно се налага изразходването на 500 лева за още един шкаф и подвързия на книги. По същото време се прави опит за нещо като програма за комплектуване на библиотеката по-нататък:

„...Настоятелството направи особени усилия за да уреди дружествената библиотека, като за тая цел с писма поиска изданията на разните учреждения в страната ни, на които писма се отзоваха благосклонно почти всичките учреждения. Настоятелството си постави за задача да събере в дружествената библиотека всички печатни работи, които хвърлят известна светлина върху въпросите из областта на икономическия живот на нашата страна. Дали тая задача е уместна – остава вие да се произнесете, но ние не можем да не пожелаем довършване на това наше новоначинание“⁴³.

В същото заседание на 14 септември 1908 г. е направено предложение да се предвижда и специална сума за закупуване на книги. Гласувано е да се отпусне излишъкът в бюджета на дружеството, който е в размер 55,30 лв.

През 1908 г. в настоятелството на дружеството вече е Никола Михов, който е избран и за член на редакционния комитет на списанието и остава такъв до 1919 г. Присъствието му води до чувствителна промяна в грижите за библиотеката. На първо място той продължава и доразвива

⁴² **Отчет на Настоятелството на Българското Икономическо Дружество за изтеклата IX отчетна дружествена година (1905).** В: *Списание на българското икономическо дружество*, X, 1906, № 1, с. 77–78.

⁴³ **Отчет на Настоятелството на Българското Икономическо Дружество за изтеклата XI (1907) отчетна дружествена година.** В: *Списание на българското икономическо дружество*, XII, 1908, № 5–6, с. 414.

традицията, започната от Борис Минцес десетилетие по-рано, на страниците на списанието да се печата текуща специална библиография в областта на икономиката. Освен информативен характер, изготвяните справки по-ясно определят интересуващите дружеството тематични области, а оттам и области на комплектуване на библиотеката. В заседанията на Настоятелството се разглежда и въпроса за изработване на нейния правилник. В баланса за 1908 г. за първи път се появява перо „библиотека“⁴⁴. Като цяло постигнатите резултати дават основание да се изкаже твърдението, че:

*„...може с право да се говори за библиотеката при дружеството, която има 261 подвързани тома и правилник, по който да става ползуването от нея.“*⁴⁵.

Но много скоро добрата тенденция ще бъде прекъсната. В 1911 г. притесненията на настоятелството са свързани с неудобното помещение, липсата на шкафове и поради това невъзможността да се закупуват нови книги, въпреки желанието за това. От предвидените 250 лв. са изразходвани само 9,25 лв. В периода на Балканската и Първата световна война средствата за покупки на литература спадат драматично⁴⁶.

След войните кризисното положение се запазва. В началото на 20-те години библиотеката изобщо излиза от проектобюджетите на дружеството. Налага се промяна на адреса му. Първоначално то се разполага в помещение, предоставено от Българската централна кооперативна банка, но се налага да го напусне⁴⁷.

В края на двадесетте и през следващото десетилетие постъпленията са ограничени. Те не надвишават стотина издания, а през четиридесетте набавянето на материали се затруднява и от водещата се война. Така

⁴⁴ През 1908 г. за нея са похарчени 515.30 лв. От тях за мебели за библиотеката – 469 лв. За 1909 г. отново са предвидени 500 лв. за покупка на книги и подвързия.

⁴⁵ **Отчет на Настоятелството на Българското Икономическо Дружество за изтеклата XII-та (1908) дружествена година.** В: *Списание на българското икономическо дружество*, XII, 1908, № 9–10, с. 677.

⁴⁶ През 1912 г. за библиотеката са похарчени 105 лв., през 1913 г. – 15 лв., през 1914 г. – нищо, а през 1915 г. – 20 лв.

⁴⁷ През 1926 г. вече се констатира: „Канцеларията и архивата на дружеството, за голямо съжаление, продължава да се помещава в чужди покриви, именно в Българската Централна Кооперативна Банка, на гостоприемството на която дружеството има много да благодари. Тепърва канцеларията и архивата ни ще се помещават в зданието на Чиновническото Кооперативно Застрахователно Дружество, което ни отстъпва една стая от своето монументално здание и едно отделение на мансардата за архивата“. Вж. **Отчет** на настоятелството на Българското Икономическо Дружество в София до Общото годишно събрание на същото за изтеклата фин. 1925/26 година. В: *Списание на българското икономическо дружество*, XXV, 1926, № 5–6, с. 307.

през 1940 г. постъпват всичко на всичко 63 заглавия книги и продължаващи; през 1941 г. – 38 заглавия; през 1942 г. – 14; през 1943 г. – 17⁴⁸. Закономерно в началото на 1944 г. на списанието не остава друго освен да обяви, че читалнята в дружественото помещение на ул. „Левски“ вече не може да функционира.

В областта на правото специалните научни библиотеки се създават сравнително късно. Причината за това може да се търси в съществуването на сравнително богати и добре уредени библиотеки към основните органи на държавната власт и най-вече тези на Народното събрание, Министерството на правосъдието и някои съдилища. Но тъй като юристите са едно от първите съсловия в историята осъзнали нуждата от библиотеки, поддържащи юриспруденцията, появата на такива, които са основани на съсловна инициатива е въпрос на време. Подтик в тази посока дава и неустойчивостта на нормативната уредба в българското княжество през първите десетилетия от неговото устрояване.

Най-представителна сред тези библиотеки е създадената от Софийското юридическо дружество. То е основано в края на 1900 г. и си поставя за цел изучаването на българското право и неговото развитие, както и разискването и определянето на начините за подобряване на различните отрасли на българското законодателство⁴⁹. Основните форуми организирани от членовете му са четения на реферати и пространни разисквания по тях. Въпреки, че не всички юристи живеещи в столицата стават негови членове, все пак дружеството се ползва с добра популярност, а в много от устройваните от него обсъждания участие вземат всички позиявени имена в колегията – университетски преподаватели и дори висши администратори – съдии, а в редки случаи и министри. В първите години от съществуването му съставът на дружеството нараства бавно, но постоянно:

I (1900-01)	II (1901-02)	III (1902-03)	IV (1903-04)	V (1904-05)	VI (1905-06)	VII (1906-07)
92	104	118	129	139	122	143

От 1901 г. то се управлява от съвет, съставен от дванадесет души, в който влиза и един библиотекар, според член 8 от приетия устав. В член

⁴⁸ От тях 8 книги, 8 български и 1 чуждо списание. Вж. **Списание на Българското икономическо дружество**, 42, 1943, № 3, с. 176.

⁴⁹ **Устав на Юридическото дружество в София**. В: *Списание на юридическото дружество в София*, I, 1901, № 4, с. 191 – 193.

11 е записано, че „Библиотекарят се занимава с уреждане на библиотеката“. За пръв на тази длъжност е избран Никола Ников – по-късно началник на отдела за държавните имоти при министерството на финансите. Същевременно той е определен и за съредактор на дружественото списание, започнало да излиза през септември същата година. Заради тези му ангажменти от 1902 г. уреждането на библиотеката е възложено на Георги Згурев, който остава и през следващата година⁵⁰. От септември 1904 г. за библиотекар е поставен Ангел Вакарелски – по-късно член на софийския апелативен съд⁵¹. Той е преизбиран няколко пъти до 1909 г. В периода между Балканската и Първата световна война (1913-1915 г.) като библиотекар отново е избран Никола Ников. Длъжностите на библиотекар са разписани в пета глава на изработения през 1901 г. от Управителния съвет правилник:

„... Чл. 19. Библиотекарят вписва в особна дневна книга всички постъпили в дружеството книги, списания, брошури, документи и пр. – Книгите постъпили за отзив в изданията на дружеството, или получавани в замяна, също се прибират в библиотеката.

Чл. 20. Библиотекарят също държи опис на книгите, които дава за четене, като обозначава и срока, за който са дадени.

Чл. 21. Библиотекарят пази и архивата на дружеството...“⁵².

От самото начало членовете на дружеството имат право да се ползват свободно от библиотеката. Тя според правилника трябва да бъде наситана в помещението на дружеството. Първоначално всички дружествени имоти, включително и библиотеката, се съхраняват в сградата на Министерството на правосъдието. След това е преместена в сградата на „Славянска беседа“, където първоначално се провеждат както общите събрания, така и част от срещите на дружеството. По-късно е използвано и помещението на Славянското благотворително дружество.

В библиотеката постъпват книги, официални издания, доклади на министри, речи, решения на съдилищата (граждански и военни), мотиви по различни закони, коментари, инструкции за административни процедури, сборници с юридическа статистика, списания и др. Завежданите материали са на български, френски, немски английски и руски език. Сред тях има и непрофилни постъпления – най-вече дарени издания с общоисторическо съдържание, краеведски сборници и др. Така се

⁵⁰ **Софийско юридическо дружество.** В: *Списание на юридическото дружество в София*, I, 1901, № 1, с. 46.

⁵¹ **Юридическа хроника.** В: *Списание на юридическото дружество в София*, IV, 1904, № 1, с. 40.

⁵² **Правилник на юридическото дружество в София.** В: *Списание на юридическото дружество в София*, I, 1901, № 4, с. 195.

оформя богата тематична област на комплектуване включваща всички клонове на правото, съдебната практика, организацията на затворите, съдебна медицина и др. Месечните постъпления чрез редакцията на списанието са между 5 и 15 заглавия.

В годините на Балканската война работата на дружеството е разстроена. Списанието излиза без определена периодичност. Срещите стават все по-редки. Първата световна война още повече усложнява положението. През юни 1915 г. излиза последната книжка на списанието, дружеството напълно прекъсва дейността си, а общо събрание е свикано едва на 19 септември 1919 г. От началото на 20-те години възстановяването започва с подкрепата на Министерството на правосъдието, но дружеството започва системно да губи свои ключови участници, които се включват в политическия живот на страната.

От другите социални научни области със специални библиотеки през разглеждания период започват да се осигуряват и българската етнология и етнография. Натрупванията тук започват още през 30-те години на XIX в. и до Освобождението вече са показали потенциала за изследвания в различни посоки. Събирането и публикуването на материали от всички клонове на народоуката е стимулирано и от появата на поредицата *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина* в края на 80-те години. На страниците на обемните томове се появяват значителни по обем студии, някои от които прерастват в самостоятелни издания.

Организираните проучвания навлизат в нов етап със създаването на *Народния етнографски музей* през 1906 г., когато той е отделен като самостоятелен културен институт от по-големия Софийски народен музей. Към него първоначално е причислен и т.нар. „Архив на възраждането“⁵³. Освен това започва отделянето и попълването на специализираната сбирка от литература предназначена за нуждите на сътрудниците и съратниците на музея. Концентрирани върху основната си събирателска и изследователска работа, те не успяват много строго да подредят своята библиотека, въпреки че си служат интензивно с нея. Дори и през 1940 г. с недоволство е констатирано, че за книгите на музея „*няма нарочно помещение. Те са подредени в дървени шкафове, които са пръснати из канцелариите на чиновниците.*

⁵³ **Протич**, Андрей. Народният музей в София. В: *Водач за Народния музей в София*. София, Държ. печ., 1923, с. 11.

През отчетната година уредбата на библиотеката бе възложена на Г. Старицки, който приведе в известност библиотечния имот и състави азбучен каталог на книгите.

Книгите и списанията се разпределиха в четири отдела:

I. Общи съчинения, географски карти, речници, енциклопедии, ръководства, фото.

II. История, археология, изкуство, облекло и накити, мемоари, биографии.

III. Фолклор, материална култура, музика, танци.

IV. Периодични издания.

През отчетната година постъпиха в библиотеката на музея 154 тома (33 списания и 95 отделни съчинения). С това броят на инвентарните номера достигна до 2851, но броят на томове, който тепърва ще се изчисли, е много по-голям.

През годината се подвързаха 162 книги, с което броят на подвързаните книги се увеличи на 1225.

При проверката на библиотеката не можаха да се намерят 62 книги, които ще да са изчезнали в по-ранни години⁵⁴.

Постоянните размествания на колекции, които продължават да са в процес на интензивно изграждане и се намират под ведомството на Министерството на народното просвещение, засягат и Етнографския музей. През същата 1940 г. е отразено поредното прехвърляне на инвентарни единици: „...Съхраняваната в музея сбирка от старопечатни книги и вестници и портрети с разрешение на 2-н министра на народното просвещение се предаде отчасти на Народната библиотека в София, отчасти на Университетската библиотека. Народната библиотека получи 103 книги и 206 литографии и портрети на дейци от предосвободителната епоха. В Университетската библиотека се предадоха 566 книги и 56 тела вестници. От казаната сбирка бидоха запазени за библиотеката на музея 100 старопечатни книги⁵⁵. В конкретния случай тази мярка ще се окаже навременна, тъй като след малко повече от три години Етнографският музей ще загуби при бомбардировките на София почти всичкото си имущество, в това число и цялата си библиотека.

Идентична е и съдбата на съхраняваната в Етнографския музей библиотека на *Българското народоучно дружество*. Последното е създадено в София на 18 февруари 1938 г., като сред основателите му личат

⁵⁴ **Отчет за състоянието на сбирките и за дейността на Народния етнографски музей през 1940 г.** В: *Училищен преглед*, XLI, 1942, № 1, с. 67–68.

⁵⁵ Пак там, с. 66.

имената на Васил Стоин, Стефан Костов, Станимир Станимиров, Димитър Маринов и др. През 1941 г. редовните му членове са 173 и започва издаването на списание *Български народ*, редактирано от Христо Вакарелски⁵⁶. Наред с основните за дружеството дейности – срещи, заседания, изнасяне на доклади, експедиции, изложби, издателска дейност и т.н. – и въпреки трудните финансови условия, в които започва своята работа, то поставя основите и на библиотеката си. През първите четири години са регистрирани 538 инвентарни единици (в 594 тома), повечето от които добре подвързани. Всички те, заедно с библиотечните мебели са дарение⁵⁷. За по-нататъшното комплектуване се разчита на приходите от продажбата на списанието и на обменните връзки, които дружеството успее да създаде. Но до края на Втората световна война от списанието излизат само две книжки⁵⁸ и това силно ограничава разрастването на библиотечния фонд.

4. Библиотеки в областта на точните и природните науки

Едни от най-добрите специални библиотеки в България до Втората световна война са именно в този раздел. Най-старата от тях и без съмнение най-впечатляваща като колекции е *Царската научна библиотека*. Създадена още през 1889 г. по-късно тя се включва в състава на т. нар. Царски природонаучни институти заедно с Царския естественоисторически музей, основан през 1889 година, Царската зоологическа градина⁵⁹, основана също така през 1889 год., Царската ентомологическа станция, основана през 1905 г., Царските ботанически градини, уредени през 1890 до 1912 г. и Черноморската биологическа станция във Варна, основана през 1905 г., а от 1913 г. преминала под ведомството на Софийския университет. Според директора на тази институция „*тия научни институти са лично притежание на Негово Величество Царя и се поддържат главно с Негови лични средства. Издръжката им струва годишно около 3 милиона лева специални разходи, плащани от Царската Цивилна Листа*“⁶⁰.

⁵⁶ **Основание и дейност на Българското народоучно дружество в София.** В: *Български народ*, I, 1941, № 1, с. 89.

⁵⁷ Пак там, с. 91.

⁵⁸ **Български периодичен печат 1844–1944.** Т. 1. А–М. София, Наука и изкуство, 1962, с. 132.

⁵⁹ Към нея се създава самостоятелна библиотека, за която конкретни данни до момента не бяха открити.

⁶⁰ **Буреш, Иван.** Природонаучните Институти на Негово Величество Царя на Българите. В: *Известия на царските природонаучни институти в София*, I, 1928, с. 1.

Главната цел, която е поставена пред институтите е „*всестранно проучване на България и на съседните ней земи (Македония, Тракия и Добруджа) в природонаучно отношение*“⁶¹. Описанието на библиотеката, което дава Иван Буреш през 1928 г. е доста общо, но дава основна представа за нейните параметри:

*„...Научната Библиотека съдържа около 20,000 тома научни книги, между които особено богато са представени тия с природонаучно съдържание, а особено научните трудове на българските учени мъже. Библиотеката има за цел събиране на всичката литература на наш и чужд език, в която се срещат сведения за фауната и флората на България“*⁶².

Голямото значение на библиотеката и на останалите институти за развитието на българското природознание и за проучването на България в природонаучно отношение се оценява на въз основа на голямото множество научни публикации, съставени благодарение на сбирките на тия институти и то както от български, така и от видни чужденци естествоизпитатели. Нейното уреждане след Първата световна война е поверено на учени и от този нататък тя се превръща в истински изследователски инструмент. Доброто ѝ финансиране, на фона на останалите библиотеки в страната, я превръща в средоточие на много уникални за страната научни изследвания, албуми, каталози и други справочници.

Уредниците на тази библиотека между двете световни войни са Иван Буреш (до 1927 г.), орнитологът Павел Патев (от 1928 до 1934 г.), а след него най-вероятно ботаникът Борис Ахтаров. Последният е оставил едно кратко описание от 1943 г., което с оглед по-нататъшните събития, се оказва много ценно:

„...Царската научна библиотека притежава около 25,000 книги и заема 4 зали в Царския музей. Освен тях, при кабинетите на уредниците и асистентите, както и в научния кабинет на Негово Величество цар Борис III, се намира един голям брой книги – специална литература във връзка с непосредствената им научна дейност.

Царската научна библиотека притежава 520 разни природонаучни списания. От тях 384 са от чужбина – от 33 държави по всички континенти на света. Между тези списания, в своя цялостен състав, има някои от грамадна стойност, а други са голяма библиографска ряд-

⁶¹ Пак там, с. 4.

⁶² Пак там, с. 9.

кост. Почти всички тези списания се получават в замяна срещу „Известия на Царските научни институти“, от които тази година излезе от печат том 15.

VIII. Царска служба за международната размяна на научни издания.

В повечето културни страни в Европа и Америка съществува нарочна „Служба за международна размяна на научни издания“. В тези страни същата служба се провежда от специални дирекции с отделен персонал. У нас, по силата на една международна конвенция, от 1908 година същата служба се изпълнява от Царските научни институти и е възложена на един от уредниците при тези институти, който, освен своя отдел, завежда и Царската библиотека. Всяка година чрез тази служба в Царските научни институти се проучват многобройни пратки за всички по-важни културни институти в страната, а именно: Университетската библиотека, Народните библиотеки в София и Пловдив, Българската академия на науките, Централния земеделски опитен институт и всички земеделски опитни станции в страната, Централния метеорологичен институт, Археологическия институт, Дирекция на статистиката, научните дружества, Търговските академии, всички министерства, индустриални камари, някои професори, писатели, общественици и др.

Във връзка с тази служба при директорите на Царските научни институти се води нарочна кореспонденция⁶³.

По отношение на обмена извършван с „Известия на царските научни институти“ резултатите се оценяват като отлични. Получаваните 384 чужди природонаучни списания на различни дружества, институти, академии, университети, музеи са на стойност от 6 до 10 пъти по-голяма от тази на „Известията“. Цената на пристигащите ежегодно в Царските научни институти списания са на стойност 1 500 000–2 000 000 лева⁶⁴.

През 1947 г. фондът на Царската научна библиотека е присъединен към този на Централната библиотека на БАН според законова разпоредба от 19 февруари. Тя става основа за създаването на библиотеките при институтите по ботаника, зоология и геология⁶⁵.

⁶³ **Ахтаров**, Б. Доклад за научната, културно-просветната дейност и ролята в стопанския живот на България на Природонаучните институти на Негово Величество Цар Борис III. В: *Училищен преглед*, XLII, 1943, № 2, с. 287–288.

⁶⁴ Пак там, с. 289.

⁶⁵ **Христова**, Иванка, **Хаджисотирова**, Росица Библиотеката при геологическия институт при БАН. В: *Библиотекар*, 1969, № 5, с. 17; **Аргирова-Герасимова**, Мария. Сто години в служба на науката. Из историята на специалните библиотеки

Втората значима библиотека в същата област е създадената от *Българското природоизпитателно дружество*. То е образувано в две последователни събрания на свикани от учители естественици и лица със специалност близка до природознанието на 7 април и на 19 май 1896 г. в Първа мъжка гимназия в София. За негови основатели се считат тридесет и девет учени в областта на естествознанието, физиката, химията, астрономията, географията, агрономията, както и любители на българската природа⁶⁶. Целта на дружеството е да съдейства за изучаването на България в природно отношение и да поддържа интерес сред широки кръгове към природните науки. Освен това то има намерение да подпомага установяването на връзки между лица, които се занимават с естествознание⁶⁷.

През първите години от своето съществуване дружеството преминава през големи организационни и финансови трудности, но успява да постигне популярност в България и известност в чужбина⁶⁸. Още в началото на месец юни 1896 г. записаните членове са над сто. Сред тях има и лица с военни чинове, натоварени със задачи по топографирането на територията на княжеството.

Управлението на дружеството, според приетия устав, е поверено на 15-членен комитет, който поема двегодишен мандат. От избраните в него представители се излъчва изпълнително бюро, в което влизат шест души – председател⁶⁹, подпредседател, касиер и трима секретари. Сред последните се определя един за библиотекар и отговарящ за останалото имущество.

В състава на дружеството има три категории лица – почетни членове, благотелни и действителни. В групата на първите са имена като Марин Дринов, Константин Иречек, Христо Г. Данов и др. Сред благотелните са държавници като Рачо Петров и Иван Ев. Гешов, ботаникът и директор на Втора мъжка гимназия в София Владимир Дякович, общественици, бивши министри и др. На всички тях се разчита за началното оформяне на дружествената библиотека.

на Българската академия на науките. В: *Проблеми на специалните библиотеки. Тематичен сборник*, 2001, с. 35–42.

⁶⁶ **Илчев**, Делчо. 25 годишнината на Природоизпитателното Дружество. В: *Естествознание и география*, V, 1921, № 9–10, с. 339.

⁶⁷ **Правилник на Българското Природоизпитателно Дружество**. В: *Годишник на българското природоизпитателно дружество*, I, 1898, № 1–2, с. 20.

⁶⁸ **Десетгодишнина на Българското Природоизпитателно Дружество**. В: *Трудове на Българското природоизпитателно дружество*, 3, 1906, с. IX.

⁶⁹ Първият избран председател е геологът Георги Златарски.

Общият брой на членовете през първите години расте устойчиво като от 201 през 1897 достига 326 през 1900 г. През 1898 г. е основан клон на дружеството в Русе. Постепенно се утвърждава и годишна програма от събития – експедиции, заседания, доклади и др. Още първият постоянен комитет разглежда различни въпроси, свързани със структурирането на основните дейности. Сред тях място намира и устройването на библиотеката, чийто печатен каталог започва да се публикува на страниците на дружествените годишници.

Фондът на тази специална библиотека се комплектува чрез дарения от българи и чужденци или чрез книгообмен с изданията на дружеството – „Годишник“ и „Трудове“. Сред заведените библиотечни единици са различни годишни рапорти от земеделски надзиратели, доклади, изложения, инструкции, програми, указания, наставления, таблици, географски карти, музейни каталози, списания и др. Материалите освен на български са и на руски, сръбски, немски, малко на френски и английски език. Библиотеката има широк профил: зоология, ботаника, минералогия, геология, география, антропология, медицина, хигиена, земеделие, метеорология, физика, химия, технология, философия, биология, педагогика. В числа началното нарастване на фонда изглежда така:

I (1897)	II (1898)	III (1899)	IV (1900)	V (1901)	VI (1902)	VII (1903) VIII (1904)
36	54 (+ 18)	124 (+ 70)	220 (+ 96)	489 (+ 269)	650 (+ 161)	756 (+ 106)

Притежаваните от дружеството материали постепенно нарастват до толкова, че през 1901 г. е открита и дружествена читалня⁷⁰. По това време библиотекар на дружеството е Владимир Дякович – преподавател в Първа мъжка гимназия в София. Постепенно, благодарение положените от него усилия, доминиращото положение на даренията в комплектуването на фонда се ограничава за сметка на разширения дял на книгообмена. През 1906 г. в него вече се включват 53 кореспондента. Основните държави, от които се получават издания са Русия и Австрия, но се поддържат контакти и с Франция, Сърбия, Швейцария, Италия, Германия и САЩ.

Още преди войните към Природоизпитателното дружество като негови секции се присъединяват или обособяват по-малобройни организации като Българската ентомологична дружба, биологичният кръжок, химическото дружество и физико-математическото дружество. Независи-

⁷⁰ Илчев, Делчо. 25 годишнината..., с. 340.

мо от това за него първото десетилетие на XX в. е тежък в организационно отношение период. От 1905 г. то прекъсва издаването на своите годишници. Научната му поредица също излиза нередовно. Причините са най-вече финансови, както и липсата на постоянно самостоятелно помещение. Към това трябва да се добави и известна инертност в организирането на дружествените форуми, както и пасивността на голяма част от записалите се членове.

Импулсирането на дружествената дейност в навечерието на Балканската война се дължи до голяма степен на активността на българските ентомолози. С тяхното дейно участие до 1939 г. са издадени осемнадесет солидни тома от поредицата „Трудове“, в които публикациите са с високо качество. Това е залогът и за поддържането на библиотеката при дружеството в междувоенните десетилетия.

Съдбата на тази библиотека се преплита с натрупването на още няколко научни сбирки от публикации, които се създават от по-тясно профилирани научни дружества каквито са организирани през 1909 г. ентомологично⁷¹, през 1923 г. ботаническо и през 1925 г. – геологическо.

Ботаническото дружество е учредено на 7 ноември 1923 г. То съществува в тясна връзка с Ботаническият институт при Физико-математическия факултет на Софийския университет. В него членуват само добре подготвени специалисти, повечето от които са с известен изследователски опит и публикации в областта на ботаниката. До Втората световна война като общ брой членският състав се запазва относително константен:

	1925	1927	1929	1931	1932	1934
Общ брой членове	34	49	47	50	52	60
Почетни членове	-	1	4	4	4	4
Редовни членове	-	48	43	46	48	56
Членове чужденци	-	-	11	13	14	14

Формирането на библиотеката при дружеството започва през 1924, но формално функцията „библиотекар“ се предвижда едва в редактирания устав от 1928 г. За него, в чл. 5, е казано ясно, че единственото му

⁷¹ За нея вж. **Пенелов**, Илко. Библиотеката при Българското ентомологично дружество (1909–1930). В: *Сборник в памет на Мария Аргирова* (под печат).

задължение е да „завежда библиотеката“⁷². За такъв е определен Атанас Поп Николов – кустос при Ботаническият институт⁷³. Той остава на тази позиция и през 30-те години.

От 1926 г. дружеството издава своите „Известия“, които се превръщат в основен източник за набавяне на нови постъпления в библиотеката му. Създадените международни обменни връзки са впечатляващи по брой и качество. Благодарение на тях в България започват да се получават реномирани поредици в областта на ботаниката, издания на водещи дружества, институти, ботанически градини, музеи, университети и др. Нарастването на контактите може ясно да се очертае чрез следните данни:

	1927	1928	1929	1930	1932	1934
Брой страни	-	19	25	25	27	28
Брой организации	20	43	62	79	89	95
Брой получавани заглавия	-	-	68	85	91	97

Интерес представляват и данните за по-активните страни, от които се получават списанията, годишниците и останалите материали:

	1928	1929	1930	1932	1934
Австрия	3	3	3	3	3
Англия	4	5	4	4	6
Белгия	1	2	1	1	1
България	-	1	2	4	4
Германия	5	7	7	10	10
Италия	1	1	2	3	3
Латвия	1	1	2	2	2
Норвегия	-	1	2	2	2
Полша	-	2	3	3	3
Румъния	2	2	2	2	2
САЩ	8	9	10	10	10
СССР	4	11	12	13	14
Унгария	2	3	3	2	3
Финландия	2	2	2	2	2
Франция	1	2	4	4	5
Холандия	-	1	2	2	2

⁷² Устав на Българското Ботаническо дружество. В: *Известия на Българското ботаническо дружество*, III, 1929, с. 5.

⁷³ *Известия* на Българското ботаническо дружество, III, 1929, с. 7.

Чехословакия	1	2	3	3	3
Швейцария	2	3	5	6	7
Швеция	1	1	1	2	4
Югославия	2	3	3	3	4

Освен тях по едно издание, най-често представително за съответната страна, се получават от Австралия, Бразилия, Дания, Испания, Китай, Литва, Португалия и Япония⁷⁴. По този начин се покрива огромната част от научния свят в областта на ботаниката, а контактите с едни от най-разнообразните в растително отношение държави са водещи. Устойчивостта на повечето от тях е показател и за равнището на българската ботаническа публикационна продукция във време на интензивно развитие на тази научна област. До началото на войната библиотеката на ботаническото дружество успява да се превърне в една от най-стойностните от своя вид.

Българското геологическо дружество е обособено на 28 февруари 1925 г. след ред заседания, в които се обмисля въпроса, има ли условия да съществува такова дружество като самостоятелно. Това става в помещението на Геологическия институт при Софийския университет. Основни действащи лица са видни български учени: Г. Бончев, С. Бончев, П. Бакалов, Н. Николов, В. Г. Радев, Стр. Димитров, В. Г. Арнаудов, Б. Радославов, С. Тошков, С. Корбанов, Т. Топракчиев, Хр. Бакърджиев, К. Белчев, Щ. Белчев, Б. Ангелов, Г. Василев, Д. Аллахверджиев, Ив. Бу-реш, П. Бойков, Н. Пушкаров, К. Кузев, П. Петров, В. Рашеев, А. Сает, К. Садаков, П. Тодоров и Д. Цонев. Сред създателите са 14 геолози, 11 минни инженери и 1 почвовед.

В същото заседание по предварително приготвен проект е приет дружествения устав, където са записани основните му цели: а) да обединява и съгласува усилията на лицата, които научно боравят с Геологията, Палеонтологията, Минералогията, Петрографията, Педологията и Мон-танистичното изучаване на страната; б) да изтъква и популяризира значе-нието и важността на горните науки при всичките прояви на стопанския живот на страната; в) да допринесе за геологическата снимка на страната

⁷⁴ **Списък на научните дружества и учреждения, разменящи изданията си с Българското Ботаническо дружество.** В: *Известия на Българското ботаническо дружество*, II, 1928, с. 146–147; III, 1929, с. 305–306; IV, 1931, с. 125–127; V, 1932, с. 148–150; VI, 1934, с. 127–129.

чрез надлежни изучвания по свой почин или съвместно с Отделението на Мините и други институти в страната.

Като едно от средствата за постигането на тези цели е посочено, че дружеството: образува библиотека и сбирки по горните научни области⁷⁵. Предвижда се и в случай на разтурване на дружеството всичките му имоти да се предадат на Геологическия Институт при Университета (чл. 19)⁷⁶. В изменения в началото на 1928 г. текст на устава точка е) на чл. 2 отпада, но в частта за управлението на дружеството един от членовете на настоятелството остава негов библиотекар⁷⁷.

Тази длъжност най-често се заема от някой от по-младите членове на колегията – обикновено асистент. Първото име на библиотекар на дружеството, което излиза от протоколите и отчетите е това на Васил Радев, асистент по геология в Софийския университет⁷⁸. Той поема това задължение в периода 1930–1934 г. След него на позицията „библиотекар“ са избирани инж. Г. Константинов (1935), Ростислав Берегов (1936–1940), Боян Каменов (1941–1942) и Гр. Николаев (1943).

Членовете на Българското геологическо дружество не са многобройни, но с висока степен на професионална квалификация. Следната таблица онагледява движението в членския състав на дружеството:

1925	1931	1932	1933	1934	1935	1936
27	62	60	58	60	69	65

1937	1938	1939	1940	1941	1942
68	83	88	94	71	73

Библиотечният фонд също поради сравнително тясната област, която покрива не е особено впечатляващ:

Година	1936	1937	1938	1939	1940	1942	1943
Брой т.	2222	2752	3313	3672	3874	4142	4166

⁷⁵ Член 2, точка е).

⁷⁶ **Извлечение от протокола на учредителното събрание.** В: *Списание на Българското Геологическо Дружество*, I, 1927, № 1, с. 73–76.

⁷⁷ **Устав на Българското геологическо дружество.** В: *Списание на Българското Геологическо Дружество*, I, 1929, № 3, с. 118–119.

⁷⁸ **Дружествен живот. Извлечение от протокола на общото годишно събрание (8-XII-27) за IV-та дружествена 1928 год.** В: *Списание на Българското Геологическо Дружество*, II, 1930, № 1, с. IV. Данни за В. Радев са включени в Алманах на Софийския университет Св. Климент Охридски. 2 изд. София, 1940, с. 508–509.

Обменът със специализираното списание, което дружеството издава от 1927 година, показва все по-добри резултати: през 1931 г. по обмен са получавани 105 списания; през 1932 г. – 112, през 1936 – почти 200, а през 1938 – 228. Това е добър атестат за качеството на публикуваните материали. Общият тираж на дружественото списание се движи около 500 екземпляра.

През 30-те години вече се полагат грижи за подвръзването на фонда. Възможно е това да става под влияние на практиката, заведена в Университетската библиотека читателите да не бъдат обслужвани с неподвързани книги и списания. Книгите на дружеството са поместени в седм шкафа и се помещават в сградата на Геологическия институт, където е организирана и читалня⁷⁹. През 1938 г. започва и тяхното каталогизиране, за което се отпуска специална субсидия⁸⁰.

5. Медицински библиотеки

До Втората световна война този вид специални научни библиотеки, за разлика от тенденцията наблюдавана в Западна Европа и САЩ, в България не получават широко разпространение. Здравеопазването е грижа почти изцяло на държавата и тя го поставя, по западен образец, в обща структура на Министерството на вътрешните работи. То се ръководи първоначално от Медицински съвет, в който влизат едни от най-добре подготвените лекари в страната. В същото време лекарската практика запазва своя свободен характер. Затова сравнително рано започват да се осъзнава нуждата от онези форуми, които позволяват гласа на една от влиятелните гилдии да бъде чуван.

Така още през 1887 г. е основано Медицинско дружество в София, което издава собствено списание. Първата книжка от него успява да излезе през м. юли 1900 г. В редакцията веднага започват да се натрупват разнообразни материали, изпратени като обмен. Сред първите пристигнали са списанията „Младина“, „Домашен приятел“, „Списание на Българското икономическо дружество“, „Медицински напредък“, „Звезда“, Библиотека „Здраве“, Отчетът на Българското дружество „Червен

⁷⁹ Дружествен живот. В: *Списание на Българското Геологическо Дружество*, X (1938), 1938, № 1, с. 86.

⁸⁰ Дружествен живот : Извлечение от протоколите на заседанията и от отчета на настоятелството за 1938 година. В: *Списание на Българското Геологическо Дружество*, X (1938), 1938, № 2, с. 158.

кръст“, „Liesnicki Viestnik“ и вестниците „Вести“, „Земледелческа защита“, „Известник“ и др.⁸¹. От 1901 г. четенето на книги и правенето на различни справки става възможно в канцеларията на дружеството. В средата на 1902 г. списанието спира да излиза, а няколко месеца по-късно се появява органа на обединената организация на лекарите – сп. „Летописи на Лекарския съюз в България“.

Първата по-сериозна инициатива за създаване на специална медицинска библиотека е осъществена през 1900 г. Тя е организирана при централното държавно ведомство в сферата на здравеопазването – *Гражданската санитарна дирекция*. Идеята е в нея да се съдържат най-важните трудове, списания и архиви във всички клонове на медицината на немски, френски и руски език⁸². Практиката дотогава е да се отпускат ежегодно субсидии за библиотеките при държавните болници, но след разпределението им, те се оказвали твърде скромни. Затова се наложило мнението за тяхното концентриране на едно място.

Втори опит е направен три години по-късно. На 26 октомври 1903 г. в София се открива медицинската библиотека при *Дирекцията за опазване общественото здраве*⁸³. Нейната задача, освен да подпомага лекарите в тяхната практика, е и да разпространява широко и популярно практически медицински знания. Целите поставени пред тази библиотека са заложили в нейния правилник:

„а) да събира и пази всичките медицински книги, брошури, вестници, списания, атласи и пр., които се печатат, литографират и възпроизвеждат в България.

б) да набавя обширните медицински речници, атласи, главните съчинения и списания по всичките отрасли на чуждестранната медицинска литература.

в) да улеснява и доставя нужните справки на интересующите се по известни медицински въпроси“⁸⁴.

Финансирането на библиотеката се предвижда да става от бюджета на Дирекцията. Нейното начало е скромно със само 600 тома, събрани

⁸¹ **Книжнина**. В: Списание на софийското медицинско дружество, I, 1900, № 2, с. 128; № 3, с. 192; № 4, с. 247; № 5, с. 324; № 6, с. 420; I, 1901, № 7, с. 484; № 9, с. 606; № 10, с. 686; II, 1901, № 1, с. 48; № 3, с. 210;

⁸² **Медицинска библиотека в София**. В: Списание на софийското медицинско дружество, I, 1900, № 2, с. 121.

⁸³ **Медицинска библиотека в София**. В: Летописи на Лекарския съюз в България, II, 1904, № 10–11, с. 601.

⁸⁴ Пак там, с. 603.

от библиотеките на първостепенните болници, но тя с основание може да се нарече първата централна медицинска библиотека в България.

Също през 1903 г. се поставят основите на първата библиотека в областта на акушерството и гинекологията. Това малка подръчна сбирка от книги и 7 специализирани списания – 1 руско, 2 немски и 4 френски, подредени в модерно обзаведената сграда на клиниката „Майчин дом Княгиня Мария Луиза“. До Втората световна война тя остава и единствена на територията на страната.

Значително по-тясно профилирани са специалните медицински библиотеки възникнали между двете световни войни. Първата от тях е библиотеката при *Института по епидемиология и микробиология* (1921). Втората – при *Клиниката по кожни и венерически болести* (1922). До 1944 г. е комплектувана с литература (книги и списания) на западни езици и на руски. Тя е най-богатата библиотека в областта на дерматологията и венерологията. От 1936 г. има свое добре обзаведено помещение и читалня. За доброто ѝ комплектуване спомага проф. Б. Берон – основател на катедрата по кожни и венерически болести, който ѝ завещава богатата си лична библиотека. С принос е и проф. Л. Попов – директор на клиниката.

Третата библиотека от този период е при *Клиниката по нервни болести и психиатрия* (1923). Фондът нараства значително от началото на 40-те години насетне. Областите на комплектуване са неврология, психиатрия и неврохирургия. В нея се набавя и художествена литература за болните.

Библиотеката към клиниката по детски болести (1928) се създава като малка сбирка от наръчници и справочници. Тя нараства бързо благодарение на дарени суми – както от пациенти, така и от специалисти. През 1933 г. към нея са присъединени около 1000 тома от дарената лична библиотека на проф. Стефан Ватев⁸⁵. Като цяло профилът на литературата в тази специална библиотека покрива преимуществено областта на педиатрията.

⁸⁵ Петкова, Лиляна, Шопова, Славка. *История на Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ 1888–1944*. София, 2011, с. 293.

6. Библиотеки в областта на инженерно-техническите науки

От втората половина на XIX в. тези науки се развиват експлозивно. Още преди Освобождението някои от професиите, свързани с тях стават търсени. Първите поколения български архитекти, инженери и техници са чужди възпитаници. До уреждане на висше техническо образование у нас се стига едва в края на разглеждания период. Поради липсата на университетска общност, ролята на обединителен център за тях играе *Българското инженерно-архитектурно дружество*⁸⁶, което е създадено през 1893 г. То е сред най-успешните неправителствени организации в България като негови членове се включват в почти всички важни за модернизацията на държавата проекти – сгради, съоръжения, пътища, железници и т.н.

Дружеството окончателно успява да уреди своята библиотека през 1909 г. когато благодарение на инж. Васил Коевски са съставени необходимите регистри и е напечатан каталог на книгите и списанията⁸⁷. Нейното развитие все пак остава ограничено до завършването на представителното съюзно здание на ул. „Раковски“. Едва в 1939 г. с едно окръжно писмо № 65 се обявява:

„...Днес нашият дом е вече стабилизиран финансово. За него повече средства от съюзния бюджет не ще се отделят. Такива, обаче, са ни необходими на първо време за уреждане на една образцова библиотека и читалня. Замислят се начини за ползване от библиотеката и на провинциални колеги...“⁸⁸.

По това време броят на членовете само в софийския клон на Дружеството/Съюза е приблизително 1000. Но и през март 1942 г. библиотеката не е окончателно готова. Осигурени са помещенията, но тепърва предстои тяхното обзавеждане. За целта някои от заможните и влиятелни членове са помолени да дарят необходимите средства и те се отзовават. Изработени са и специални шкафове. Предстои подреждането на фонда и, за да се направи то според принципите на модерната библиотечна практика като консултант е поканен Тодор Боров. Той проучва библиотеката и прави писмено изложение, което е възприето от Централното настоятелство. Самото организиране и подреждане на библиотеката също е възложено на Боров⁸⁹.

⁸⁶ По-късно преименувано в Съюз на българските инженери и архитекти.

⁸⁷ **Агура**, Димитър. 50-годишна дейност на Съюза БИА (1893–1943). В: *Годишник на Съюза на българските инженери и архитекти*, X, 1943, с. 8.

⁸⁸ **БИА**. *Списание на съюза на българските инженери и архитекти*, XXXIX, 1939, № 5–6, с. 80.

⁸⁹ **Стоилов**, Борис. Библиотеката на Съюза Б.И.А. В: *БИА*. *Списание на съюза на българските инженери и архитекти*, XLII, 1942, № 3–4, с. 56.

През ноември същата година Софийският клон при съюза устройва „чай с танци“, на който е разиграна лотария за набиране на средства за окончателното доуреждане на библиотеката⁹⁰. През 1943 г. списанието с голямо задоволство известява, че библиотеката е напълно подредена:

„...Помещенията на читалнята са удобни и всеки член на Съюза може да чете удобно и приятно, както и да взема книги и списания за в къщи, съгласно новия правилник за ползването на библиотеката. За колегите от провинцията ползването на библиотеката ще става, като се изпращат исканите книги чрез пощата“⁹¹.

Много от ценните технически книги и списания в библиотеката на Съюза са подарявани от членовете на Дружеството/Съюза в миналото. Тази традиция продължава дори и в годините на Втората световна война. Управителният съвет акуратно изразява благодарността си към дарителите на страниците на списанието⁹².

Всичко в тази организация започва да изглежда напълно подредено, когато при въздушното нападение над София на 30 март 1944 г. е подпален и изгорен съюзният дом „БИАД“. От имуществото на Съюза са спасени само около 500 тома от по-ценните книги в библиотеката, между които всички годишни течения на списание „БИА“, новодоставената през 1943 г. за членовете на съюза хоризонтална картотека, каталога на библиотеката, пишещата машина и още малко инвентар. Нещастие, както се казва в писмото на Управителния съвет до членовете, идва в момент, когато съюзът се опитва да „осъществи някои от целите легнали в основата на устава му, като обогатяването и модерното подреждане на съюзната библиотека...“⁹³.

Сред имената на завеждащите библиотеката през последните години от нейното съществуване са тези на инженерите Т. Иванов (1939), Любен Н. Стоименов (1940), Юрдан Спиридонов (1941) и Янко Зелков (1942–1943). Освен към софийския клон технически библиотеки, макар и по-малки, се създават при клоновете във Варна, Ловеч, Пловдив и Стара Загора.

⁹⁰ **БИА. Списание на съюза на българските инженери и архитекти**, XLII, 1942, № 20–21, с. 230.

⁹¹ **Дружествен живот**. В: *БИА. Списание на съюза на българските инженери и архитекти*, XLIII, 1943, № 17–18, с. 171.

⁹² Пак там, с. 172.

⁹³ **Окръжно на Управителния съвет на Съюза от 25 април 1944 г.** В: *БИА. Списание на съюза на българските инженери и архитекти*, XLIV, 1944, № 3–8, с. 31.

7. Селскостопански библиотеки

В годините след Освобождението на България икономиката на страната е изключително земеделска. Статистическите данни показват, че 85% от населението е заето в този отрасъл и земеделската продукция съставлява близо 80% от износа. От тях 70% се падат на зърнените храни, а 10 до 13% – на животинските продукти⁹⁴ Но емпирични наблюдения и опит, както и сериозни публикации се натрупват бавно. Реформите и нововъведенията в земеделското производство, както и неговото научно и организационно подпомагане най-вече от страна на държавата се извършват по-системно едва в края на XIX и първите години на XX в.⁹⁵ Дотогава, въпреки че има самочувствието на крепител на държавата, то успява поне да осъзнае своята неефективност и незащитеност от неблагоприятни фактори – вътрешни и външни. Като резултат нараства популярната публикационна активност в опит да се преодолее повсеместното невежество сред земеделските стопани⁹⁶.

От макроикономическа гледна точка до Балканската и Първата световна война за сериозно развитие в областта на земеделието не може да се говори. По-скоро то се окачествява като „движение напред“, а не като нещо вече състояло се. България е оценявана като новородена държава с повсеместна и извънредно типична дребна земеделска собственост, със съответстващия на това положение стопански бит, социално-правни институти, веществена и духовна култура и с „един импулс, даден от освобождението, да се стреми към прогреса, към образа на европейската модерна държава“⁹⁷. Цялостната обстановка предполага известно забавяне на появата на специалните научни селскостопански библиотеки.

Най-бързо е осъзната нуждата от специализирани земеделски училища, към които се създават и първите опитни полета. От обхващащи в учебните си планове всички клонове на земеделието, те постепенно започват да се профилират. Тяхното развитие създава и условията за разг-

⁹⁴ **125 години земеделска наука в България. Исторически алманах (1882–2007)**. София, 2007, с. 11.

⁹⁵ **Маждраков**, П. За устройството на нашето земеделско опитно дело. //В: *Списание на земеделските опитни институти в България*, XII, 1942, № 4, с. 171 – 178. Кратка хронологична таблица е поместена в: **125 години земеделска наука в България...**, с. 55.

⁹⁶ Появяват се няколко специализирани вестници и списания като „Орало“ (1894), „Садово“ (1898), „Български земеделец“ (1898), „Лесовъдец“ (1899) и др.

⁹⁷ **Попов**, Кирил. *Стопанска България и финансовите и икономически клаузи на проектодоговора за мир с България*. София, 1920, с. 13.

ръщането на основни научни знания, проверени в практиката. Те са средата, в която се ражда идеята за разгръщане на методично построена експериментална дейност.

Следващият етап в развитието на земеделската наука в България е свързан с откриването на първите земеделски опитни и контролни станции. Този въпрос се поставя през 90-те години на XIX в. и довежда до решението на Министерството на търговията и земеделието, взето през 1897 г., да открие първите три от тях във връзка със средните държавни земеделски училища в Садово, Образцов Чифлик (Русенско) и Плевен⁹⁸. Началните средства за тяхното устройване са отпуснати от Народното събрание едва през 1901 г., след повторното официално повдигане на въпроса⁹⁹.

Основната функция на земеделските опитни станции, както в Западна Европа, така и в България, е да импулсират западащото на Стария континент земеделие. Тяхната основна роля е да се превърнат в средоточие, където се срещат научните изследвания и земеделската практика т.е. чрез тях да става възможно непосредственото прилагане на откритията в областта на естествознанието. И именно тук възниква нуждата и започва формирането на първите специални библиотеки, чиито профили са фокусирани върху отделни тематични изследователски полета от областта на ботаниката и зоологията.

Станцията в Садово, която е открита през м. септември 1902 г., е натоварена с подобрението на земеделските култури чрез селекция най-вече на местните сортове, изучаване на болестите и неприятелите по растенията и вземане на мерки за тяхното изтребване. В работата си тя използва функциониращата при земеделското училище метеорологична станция, която от 90-те години на XIX в. системно публикува ежедневните си измервания на температурата, влажността, посоката и скоростта на ветровете, облачността и др. Така става натрупване на много ценни за земеделската наука в България климатологични данни.

През 1902 г. е поставено началото и на *библиотеката при станцията*. Първите, макар и непълни данни за нейния фонд са от края на 1903 г., когато тя вече притежавала няколко десетки заглавия книги и

⁹⁸ Малков, Константин. Нашите земеделски опитни станции. В: *Списание на Българското икономическо дружество*, VI, 1902, № 6, с. 408 и сл.

⁹⁹ Какви са задачите на нашите земеделчески опитни станции? В: *Годишен отчет на Садовската държавна земеделска опитна станция*. Пловдив, I, 1904 (за 1903), с. 1.

първи годишнини от продължаващи издания¹⁰⁰. От тях най-много са материалите – книги, списания и справочници – на немски език, които значително надвишават по брой българските. Началното ѝ комплектуване се съобразява с фонда на вече съществуващата от близо двадесет години библиотека при земеделското училище, заслуга за което има основателят на училището – агрономът Димитър Наумов. От 1883 до 1896 г. в нея вече са се натрупали 757 заглавия в 1101 тома¹⁰¹. Сред тях основно място заемат книгите в областта на скотовъдството, пчеларството и бубарството, ботаниката и фитопатологията, но са представени и всички останали изучавани дисциплини. Освен книгите в нея постоянно се получават множество списания на български, руски, френски и немски език. През 1896 г. броят на заглавията периодични издания надхвърля 150. Комплектуването на тази библиотека по това време става по много ясни правила: в началото на всяка финансова година и след консултации на директора с учителския съвет, който подготвя списък на нужните през годината книги и списания. Последният подлежи на одобрение от Министерството на търговията и земеделието, а закупуването им се извършва от директора на училището. Ползването на училищната библиотека е разрешено веднъж седмично за преподавателите и два пъти в месеца – за учениците¹⁰².

За попълването на фонда на новата библиотека – тази при опитната станция – също се разчита на държавните субсидии. Той постепенно започва да нараства, като се избягва самоцелното натрупване на ненужни материали, а някои от тях своевременно се отстраняват. Картината в числа изглежда по следния начин:

1903	1904	1907	1909	1922	1923
96	118 (+22)	154 (+36)	165 (+11)	2012	2060 (+48)

1924	1925	1926	1927	1929	1930
2436 (+263)	2442 (+6)	2459 (+17)	2479 (+20)	2328	2432 (+104)

Качественият им анализ се затруднява от твърде нееднородните данни, отбелязвани в годишните отчети. Съставът на фонда до голяма

¹⁰⁰ Сведения върху обстановката на опитната станция. В: *Годишен отчет на Садовската държавна земеделска опитна станция*. Пловдив, I (за 1903), 1904, с. 12–13.

¹⁰¹ Училищна библиотека. В: *Отчет на държавното практическо земеделско училище в с. Садово. 1895–1896 година*. Пловдив, 1899, с. 148.

¹⁰² Пак там, с. 149.

степен зависи от езиците, с които боравят нейните управители (между двете световни войни с длъжност „началници“) и в по-малка от регулярни международни връзки, които те поддържат. С откупуването на личната библиотека на починалия втори управител д-р Станислав Доспевски, през 1920 г., натежава делът на литературата на италиански език. Освен това постъпват кампанийно или по-регулярно книги и периодика на немски, английски и руски език.

Тематичната област разбираемо се запазва устойчиво през годините и включва преобладаващо материали свързани с растениевъдството. Освен това са набавяни текстове по общо земеделие и земеделско стопанство, скотовъдство, млекарство, фитопатология, ентомология, бактериология, химия и естествена история. От справочните издания са набавяни специализирани определители, енциклопедии, алманаси, речници, атласи и др. Във връзка не само с научната работа, но и с управлението на станцията са натрупвани статистически публикации, текстове на действащи закони, държавни вестници и т.н.

Закупуването на книги и периодични издания, които от самото начало се схващат като необходими инструменти в работата на станцията, е насърчавано от водещите експерти работещи в и в близост до нея¹⁰³. Присъствието на чужди специализирани списания, годишници на лаборатории, научни институти и други служебни издания допринася в най-голяма степен за повишаване качеството и обръщаемостта на фонда. От наличните сведения може да се оформи следната таблица на получаваните в библиотеката на станцията продължаващи издания:

Година	1903	1904	1907	1908	1909	1928	1930
Бр. загл.	8	12	20	20	8	21	30
български	-	-	4	4	3	11	14
чужди	8	12	16	16	5	10	16

От данните се вижда, че работещите в Садовската опитна станция винаги са се стремели да подкрепят собствените си наблюдения и опит с информация за постигнатите резултати в други европейски страни с по-развито земеделие. Ограниченият абонамент и обмен са до голяма степен определени от затворения характер на библиотеката.

¹⁰³ Малков, Константин. Фитопатологически и семепроизводителни опитни станции в странство и уредбата на Садовската земеделска опитна станция. В: *Списание на Българското икономическо дружество*, VI, 1902, № 9, с. 596. – Сумата, която авторът предлага е 1 000 лв.

Нейният фонд е настанен в една от стаите в основната сграда. За нея са изработени специални масивни шкафове¹⁰⁴. Достъпът до библиотеката е ограничен, дори и само поради местоположението ѝ, като колекциите остават на разположение преди всичко на постоянния персонал, на наеманите работници и на стажантите при станцията. До началото на 20-те години това са около 5–6 души, а броят им постепенно нараства: 1924 г. – 7; 1925 – 9; 1926 – 10; 1927 – 11; 1928 – 13 души. Към тях трябва да се добавят учителите в земеделското училище, земеделските инспектори от района и активно сътрудниещите на станцията селски стопани. По този начин чрез библиотеката на практика се подпомага формирането на териториален принцип група от лица с общи читателски интереси.

Подобен ефект постигат и останалите земеделски библиотеки в страната. По същото време започва първоначалното набиране на фонда и на библиотеката към *опитната станция* в Плевен, създадена също през 1902 г. На нея са възложени изследванията, свързани с лозарството и винарството в България. Мястото е избрано по препоръка на французина Пиер Виала от Земеделския институт в Париж, а начело на станцията е поставен друг французин – агрономът Изидор Боск. Едни от първите ѝ задачи са да се справи с кризата, причинена от бързото разпространение на филоксерата (пренесена от Северна Америка в Европа около средата на XIX в.) в България след 1894 г. и масираното загиване на старите български лози, да определи кои от традиционните сортове са най-добри за присаждане с новите, внасяни от Америка и кои от последните са най-подходящи за отглеждане в българските условия.

Поради по-стеснения си профил библиотеката при плевенската станция остава значително по-ограничена по състав, но с много висока степен на качествен подбор на включеното в нея. До Втората световна война тя е една от най-добре поддържаните специални научни библиотеки в Царството. Подобно на ситуацията в Садово и тук началото може да се свърже със съществуващата от по-рано библиотека при земеделското училище (открито през 1890 г.), където започват да се получават първите списания и книги по лозарство и винарство. Но постепенно станцията се развива като научноизследователски институт, а библиотеката към него постига много висока степен на специализация. От 1914 г. в нея е назначен и библиотекар.

¹⁰⁴ Отчет на държавната земеделска опитна станция в с. Садово за 1922–1923 год. София, 1926, с. 10.

До края на 1931 г. библиотеката при плевенската опитна станция разполага с 676 тома книги¹⁰⁵. По обмен с нейните издания се набавят и няколко чужди списания. Тук са препращани и получаваните от Дружеството на българските пепиниеристи издания (български и чужди) в редакцията на плевенското сп. „Лозарски преглед“, излизало между 1911 и 1949 г. В езиково отношение, освен на български, материалите са на френски, немски, английски, чешки, италиански, руски и испански. Значението на библиотеката се запазва и през втората половина на ХХ в.

Макар и с известно забавяне през 1905 г. е създадена библиотеката при *Земеделската опитна и контролна станция със семепроизводство* в Образцов чифлик край Русе. Още през 1887 г. на това място учителят Никола Бъчваров организира показна ботаническа градина, превърната по-късно в опитно поле¹⁰⁶. И тук, както в Садово и Плевен, е налице книжна „подложка“ от момента на създаване на практическо земеделско училище в края на 1879 г.

Пръв директор на станцията е д-р Петър Козаров – ботаник и фитопатолог, учен с богата ерудиция. За няколко години той успява да изгради една добре обзаведена станция с моделна лаборатория за физиологични, фитопатологични и семеконтролни изследвания, библиотека¹⁰⁷ и сбирка.

В периода 1912–1920 г. станцията е под ръководството на проф. Иван Иванов, който има постижения в областта на селекцията на пшеницата. По това време започва и издаването на самостоятелно списание – „Ново земеделие“, преименувано в „Селскостопански преглед“. Станцията има собствена печатна база, в която се издават учебници, брошури, помагала и популярни изложения.

От 6 юни 1923 г. директор е проф. Гаврил Пройчов. Той дообзавежда, разширява и като цяло модернизира станцията. По негово време тя се превръща в завършена школа за агрономи. През 1925 г. към нея е създаден филиал – опитното поле в с. Кослуджа (дн. Суворово). Към края на двадесетте години библиотеката е подредена в специално обзаведено помещение, когато зданието на станцията е реконструирано и

¹⁰⁵ Отчет на лозарската опитна станция гр. Плевен за 1931 год. Плевен, 1934, с. 5.

¹⁰⁶ 125 години земеделска наука в България..., с. 13.

¹⁰⁷ За пет години се натрупват 700 т. Вж. 125 години земеделска наука в България..., с. 249.

разширено по проект на Министерството на земеделието¹⁰⁸. В 1930 г. във фонда ѝ има вече 1053 инвентирани единици, а получаваните редовно списания са: тринадесет на български език, по две на английски, немски и френски и по едно на руски, чешки, италиански и испански¹⁰⁹.

Между 1939 и 1941 г. станцията се управлява от Панайот Маждраков – специалист по маслодайни култури. Той е заменен от Гаврил Михайлов, който остава на поста до 1953 г. През този период вече се проучват и подобряват различни култури – най-вече овес, фасул, царевица, люцерна и др. Това дава насоката на комплектуване на библиотеката. До 1944 г. обемът на фонда достига числото 2137 тома.

От 1906 г. започва формирането на библиотеката при *Държавната районна бубарска опитна станция* във Враца. Това става възможно след като общинските власти предават на Министерството на земеделието поддържаните от тях още от 1896 г. образцова бубарница и черничева градина. Пред нея са поставени задачите да контролира произведеното в страната и внесеното от чужбина бубено семе, да провежда сравнителни опити с различни раси буби и да провежда греньорски курсове за подготовка на производители и бубохранители. Наред с приложните дейности тази станция е натоварена и с научните изследвания в областта на бубарството. Заради това тя е оборудвана с необходимите пособия – уреди, сборки от буби и не на последно място – с „ценни книги“ в библиотеката¹¹⁰. Добрият ѝ старт е прекъснат през 1912 г., когато румънската армия унищожава библиотеката, заедно с останалия инвентар. Възстановяването на дейността става твърде бавно и най-вече след края на Първата световна война.

Най-голямата специална научна библиотека в областта на селското стопанство до Втората световна война води началото си от 1910 г. Това е библиотеката при *Държавната земеделска опитна и контролна станция* в София. Идеята за нейното откриване е формулирана ясно през 1905 г. в доклада на специално създадена от Министерството на търговията и земеделието комисия, като се предвижда в нея да се съсредоточи аналитичната работа над продуктите, идващи от опитните полета, определянето и изследването на болестите по растенията, контролът върху

¹⁰⁸ **Отчет на държавната земеделска опитна и контролна станция в Образцов чифлик 1927–1930 год.** София, 1933, с. 25.

¹⁰⁹ Пак там, с. 35.

¹¹⁰ **Отчет на държавната районна бубарска опитна станция в гр. Враца за 1927 година.** София, 1929, с. 6.

всички видове семена, изпитанията на нови земеделски технологии и др. Наред с това станцията трябва да извършва опити с култури, подходящи за отглеждане в района на София¹¹¹.

Реализирането на тази идея става възможно в края на м. юли 1910 г., когато са отпуснати първите бюджетни средства за станцията. Тя започва да функционира като самостоятелно звено под ведомството на земеделското министерство. За нуждите ѝ е наето самостоятелно помещение – частна къща на площад „Солун“ № 3. Организирането на тази станция е обвързано с поемането от нейна страна на някои общонационални задачи, като по отношение семеипроизводството обхватът на дейността ѝ трябва да се разпростре само в софийския окръг. Неин пръв, но за кратко, директор е преместилият се от станцията в Образцов чифлик д-р Петър Козаров – немски възпитаник, с докторска степен от Лайпцигския университет. Началото на библиотеката е поставено по негово време и макар субсидиите, отпускани за комплектуване да не са впечатляващи, те са несравнимо по-големи от тези на останалите, споменати по-горе¹¹².

През 1923 г. статутът на опитната станция е променен и тя е преименувана в Земеделски изпитателен институт. Това не довежда до сериозно реструктуриране на работата, но библиотеката променя местонахождението си в изоставена държавна сграда на ул. „Дебър“ № 11, като продължава да зрее идеята за построяването на самостоятелно и съобразено с организацията на научната дейност здание. По това време на института е отпускан кредит за заплата на щатен библиотекар, но такъв не е назначен.

На следващата година библиотеката отново е върната на пл. „Солун“ № 3¹¹³. Особено внимание се отделя на пълнотата на притежаваните течения научна периодика. Само през 1925 г. са похарчени 80 000 лв. за ретроспективното комплектуване на немски списания, които не са абониранни своевременно. През същата година са регистрирани още 134 специализирани съчинения, а броят на текущо абонираните списания достига 72 заглавия, от които 33 на български език¹¹⁴.

През 30-те и 40-те години растежът на фонда е осезателен. Според Закона за земеделските изследователски и контролни институти от 1936

¹¹¹ Годишен отчет на станцията за 1910 и 1911 год. София, 1913, с. 3.

¹¹² Пак там, с. 23 – през 1910 г. са заделени 1 030 лв. за книги и списания, а през 1911 г. – 1770 лв.

¹¹³ Годишен отчет на земеделския изпитателен институт в София. София, 1925, с. 3.

¹¹⁴ Годишен отчет на Държавната земеделска опитна и контролна станция в София за 1925 година. София, 1927, с. 9.

г. станцията е преименувана в *Централен земеделски изпитателен институт*, което подтиква експерименталните опити и аналитичните работки. Тенденцията се запазва и през десетилетието 1939–1949 г., когато начело на института е проф. Дончо Костов. Само за последното тримесечие на 1939 г. постъпват 88 заглавия в 100 тома. През цялата следваща година са регистрирани 912 заглавия книги и 545 броя периодични издания, а през първото тримесечие на 1941 г. в библиотеката постъпват 252 заглавия в 268 тома на български, английски, италиански, чешки, руски език. Прави впечатление значителният дял, който заемат американските издания¹¹⁵. Дори и през второто тримесечие, когато България влиза във войната, библиотеката се обогатява с нови 66 заглавия в 67 тома¹¹⁶. Точни сведения за второто полугодие на 1941 за съжаление липсват, но общо за близо 35 години съществуване в тази библиотека се натрупват близо 47 000 тома¹¹⁷.

Освен земеделски от началото на ХХ в. у нас се появяват и първите ветеринарни библиотеки. Първата е създадена при *Ветеринарния институт по заразни и паразитни болести* в София и съществува от 1901 г. Профилът на нейното комплектуване включва заразни болести по свине, птици, преживни животни и коне, паразитология, обща имунология, микробиология и епизоотология, хигиена на месото и месните продукти, хигиена на млякото и млечните продукти и др.

Втората е обособена при *Ветеринарно-санитарната станция* в София. Тя започва да се оформя от 1902 г. нататък. През 1917 г. станцията се трансформира във *Ветеринарно-бактериологичен институт*, който от 1929 г. става централен с клонове в провинцията. До 1923 г., когато се създава Ветеринарно-медицинския факултет при Софийския университет, това е единствената специална ветеринарномедицинска сбирка, която обслужва ветеринарните лекари в цялата страна. През 1941 г. от нея е обособена библиотеката към новосъздадения *Ветеринарно-хигиенен и контролен институт*. Областта на комплектуване включва ветеринарна медицина, с приоритет към ветеринарна микробиология, паразитология и епизоотология.

¹¹⁵ Книги и списания, получени в библиотеката на Централния земеделски изпитателен институт в София. В: *Списание на земеделските опитни институти в България*, XI, 1941, № 1, с. 117–127.

¹¹⁶ *Списание на земеделските опитни институти в България*, XI, 1941, № 2, с. 60–62.

¹¹⁷ Божинова, Божана. *Анкета за състоянието на библиотеките...*, с. 399.

От 1928 г. води началото си библиотеката при *опитното поле в Казанлък*. То е засадено още през 1907, но още на следващата година е изоставено. Едва през 1921 г. е възстановено като филиал на Централната земеделска опитна станция в София и постепенно дейността му се окрупнява. През 1925 г. към него е създадена метеорологична станция, а от 1928 г. освен библиотеката е оборудвана и лаборатория за проучване на болести и вредители по розата и етеричномаслените култури. От тогава до 1943 г. тази структура функционира като самостоятелна и пряко подчинена на Земеделското министерство, когато е преобразувана в Опитна станция за лечебни и благоуханни растения¹¹⁸.

През 1929 г. е създадена библиотека при *Институт за гората* с фонд в областта на лесобиология, а през 1936 г. възниква библиотеката при новосъздадения *Институт за защита на растенията* в София.¹¹⁹ Той се помещава в сградата на Софийската земеделска опитна станция, но много бързо разгръща своя самостоятелна структура. Това в най-голяма степен се дължи на първия директор на института – фитопатолога Димитър Атанасов, който е и професор в Агрономическия факултет при Софийския университет¹²⁰. Освен него в института работят още девет научни сътрудници. В структурата му от момента на неговото създаване се включват лаборатория по фитопатология, лаборатория по ентомология, химическа лаборатория, лаборатория за приготвяне и стерилизиране на хранителни среди, инсектариум, фотографска стая и библиотека. За последната са комплектувани всички по-важни книги и списания по растителна защита, излезли на немски, английски и френски език¹²¹. Фондът на библиотеката е подреден по класификацията на Международния земеделски институт в Рим, която се запазва и до днес¹²².

Библиотеката на *Института по изкуствено осеменяване* към Министерството на земеделието започва своята дейност през 1939 г. Специалната ѝ област на комплектуване е биология, физиология и патология на размножаването на селскостопанските животни, изкуствено осеменяване, борба с безплодието, болести на новородените.

Библиотека при *Централен изследователски и контролен институт по животновъдство*: Той е преместен от София в Стара Загора с

¹¹⁸ 125 години земеделска наука в България..., с. 84.

¹¹⁹ Указ № 15/14. 1. 1936 г. на цар Борис III.

¹²⁰ За него вж. *Алманах на Софийския университет Св. Климент Охридски*. 2 изд. София, Придворна печ., 1940, с. 27.

¹²¹ 125 години земеделска наука в България..., с. 128.

¹²² През 1961 г. институтът е преместен от София в Костинброд.

решение на Земеделското министерство от април 1942 г. До 1944 г., а и след това той е централен научноизследователски институт за цялата страна¹²³. По-ранната история на този институт стига до 1898 г., когато край Стара Загора е създадено Депо за добитък. Първоначално се специализира в областта на коневъдството, от 1903 г. – птицевъдство, 1905 – свиневъдство, 1909 г. започва създаването на говедовъдна секция. Превръщането му в научен институт през 1942 г. става на базата на сливането на депото с Института по животновъдство, създаден от Министерството на земеделието към Агрономо-лесовъдния факултет на Софийския университет през 1936 г. Тематична област на комплектуване включва: едър рогат добитък, овцевъдство и птицевъдство.

С приемането на закона за земеделско-стопанските, ветеринарно медицинските и горско-стопанските опитни, изследователски и контролни учреждения, при Министерството на земеделието и държавните имоти се дава възможност за по-интензивното комплектуване на чужда литература. Според текста на чл. 18 книгите и списанията необходими за дейността на институтите, станциите и опитните полета и лабораториите при министерството, „се освобождават от всички видове вносни мита и такси“ и се превозват по специални намалени тарифи¹²⁴.

В годините на войната не само се стимулира вноса на чужда литература за вече утвърдените библиотеки, но продължават да възникват и нови. През 1941 г. е създадена библиотеката при *Ветеринарно-хигиенния институт* за животински продукти. Той е отделен от Ветеринарно-бактериологичния институт, от който са заделени и книгите за новата библиотека. През 1943 г. започва да се комплектува още една библиотека – при *Института за незаразни болести и зоохигиена*. Област: ветеринарна медицина – вътрешни болести.

От голямо значение както за селското стопанство, така и за останалите сфери на икономиката е работата на основаната през 1894 г. *Централната метеорологична станция* в София, преименувана през 1931 г. в *Дирекция на метеорологията*, а в 1936 г. – в *Централен метеорологичен институт*. Тъй като това е изследователска област, която не признава политически, военни, езикови и каквито и да било други граници,

¹²³ 125 години ..., с. 70.

¹²⁴ Държавен вестник, № 34, 16 февр. 1941 г.

то във фонда на сравнително рано възникналата специална библиотека – още към края на XIX в. – се съдържат не само натрупаните в процеса на работата емпирични данни и анализите върху тях, но и литература по метеорология, климатология, аерология, агрометеорология, хидрология на чужди езици (предимно английски, френски и немски). При комплектуването ѝ основно са използвани обменни връзки с чужди национални и други сродни институции. Нарастването на нейния фонд налага през 1922 г. да бъде назначен първият библиотекар.

8. Библиотеки в областта на лингвистиката и литературознанието

Библиотеката при *Българското книжовно дружество/Българска академия на науките*¹²⁵ е най-старата специална библиотека, създадена в Браила през 1869 г., заедно с основаване на Дружеството¹²⁶. На българска територия тя е предадена на 7 юли 1879 г. и съдържала 2761 тома¹²⁷, но започва дейността си през 1884 г. Още с уреждането ѝ в София се решава статута ѝ на дружествена библиотека. От нея се ползват само членове, на които се позволява изнасяне на книги и други документи за срок от един месец.

От 1897 г. в библиотеката започва използването на фишов каталог¹²⁸. Сравнително подходящо за своите нужди пространство тя полу-

¹²⁵ Малчева, Т., Панчев, Ал. Принос към историята на библиотеката при БАН. I. Развой на библиотеката до 9 септември 1944 г. В: *Известия на ЦБ при БАН*, I, 1959, с. 5–20; Ралева, О., Радославова, М. Библиотеката при БАН след 9 септември 1944 г. В: *Известия на ЦБ при БАН*, I, 1959, с. 22–38.

¹²⁶ Според чл. 5 от Устава: „Дружеството ще си има библиотека, която ще се обогатява постепенно, като изпърво ще набавя по едно тяло от такива именно списания, вестници и пр. на разни езици, от които ще има нужда за пълното извършване на своите действия и дела, както и такива, в които се говори особено за българския народ и отечество. Освен това дружеството ще се старае по възможност да набавя за тая библиотека и по едно най-малко от всички книги, вестници и пр., които са излезли досега и излизат на български“. Вж. **Устав на Българското книжовно дружество, прегледан, одобрен и приет едногласно от общото събрание, държано на 26, 27, 28 и 29 септември 1869 в Браила**. Браила, 1869, с. 5. Върху историята на библиотеката при БКД/БАН има сравнително богата литература:

¹²⁷ Малчева, Т., Панчев, Ал. Развой на библиотеката до 9 септември 1944 г. В: *Известия на Централната библиотека при БАН*, I, 1959, с. 11.; Савов, Николай. Архивът и библиотеката на Българското книжовно дружество. В: *Из историята на Българското книжовно дружество*. София, Акад. изд. „Марин Дринов“, 1994, с. 228; Герасимова, Мария, Пейчева, Радка. **Страници от историята на библиотеката на Българската академия на науките 1869–1944**. София, 2000, с. 23.

¹²⁸ Герасимова, Мария, Пейчева, Радка. *Страници от историята на библиотеката на Българската академия на науките 1869–1944*. София, 2000, с. 26.

чава в периода 1909–1913 г., когато е преместена на площад „Славейков“. Липсата на достатъчно помещение е хроничен проблем и това води до отказ от комплектуване чрез покупка. Традиционно, както и преди освобождението, основни пътища за комплектуване остават даренията и книгообмена. Собствено помещение, предвидено за нея, библиотеката получава едва през 1929 г., а фондът ѝ става пригоден за ползване през 1930 г. За да компенсира липсата на регулярност в попълването на фишовите си каталози данни за постъпленията и нарастването на библиотеката се поместват регулярно в изданията Летопис на дружеството/академията¹²⁹.

За първи път в своята история на длъжност „библиотекар“ Дружеството назначава писателя Рачо Стоянов. Това става в началото на 1915 г., а на същото място от 1 октомври 1929 г. е назначена Харитина Пеева. През 1941 г. библиотекар е Рада Букурещлиева. През 40-те г. дружеството си позволява да назначи и един помощник-библиотекар.

В края на 1940 г. библиотеката на БАН притежавала 44 098 тома¹³⁰. Към тях следва да се добавят около 12 000 тома дарения от институции и най-вече лични библиотеки на членове на дружеството или на общественици, за да се оформи събраното през първите седемдесет и пет години от нейното създаване. През 1941 г. фондът на библиотеката е евакуиран в с. Бистрица и комплектуването му замразено.

В Библиотеката се създава ядро от съчинения по славистика и литературознание, което е адекватно на характера на дейност на членовете на дружеството/академията и задоволява научните им изследвания¹³¹.

Макар и създадена по конкретен повод библиотеката към *Службата за български речник при БАН* е типичен пример за малка специална научна библиотека. Тя е в помощ на лексикографската работа по конкретен проект. Изгражда се от 1942 г.

9. Библиотеки в областта на археологията, географията и историята

Отделянето на *Народния музей* от Народната библиотека в София през 1892 г. довежда до необходимостта от създаването на една от най-ранните музейни библиотеки в страната. През 1906 г. от Народния музей

¹²⁹ Летопис на БАН, XXV, 1947 (за 1941/42), с. 17–31.

¹³⁰ Малчева, Т., Панчев, Ал. Цит. съч., с. 15.

¹³¹ Пак там, с. 20.

е отделена като самостоятелна неговата етнографска сбирка, а през 1909 г., със Закона за Народното просвещение¹³² той е преименуван в Народен археологически музей, като библиотеката му, макар и бавно, продължава да се обогатява. Първите директори на музея – Вацлав Добруски (1892–1910), Богдан Филев (1910–1920) и Андрей Протич (1920–1928) напълно съзнават значението на библиотеката за научната и експертната работа на сътрудниците. Затова всяка година се отпускат, макар и недостатъчни, субсидии за попълване на библиотеката¹³³.

От 1910 до началото на 1919 г. завеждащ библиотеката при музея е Петър Мутафчиев¹³⁴, от 1919 до 1920 – учителката М. Бръчкова¹³⁵, а от 1920 г. – учителката Рада Кацарова¹³⁶.

По отношение на комплектуването – за едно десетилетие, от 1909 до 1919 г. – независимо от трудностите при доставките на книги от чужбина, фондът ѝ нараства с 581 тома (от 1050 на 1631 тома)¹³⁷. През следващата година са „изписани 213 нови книги“ като общият им брой достига 1844 заглавия.

Книгите в библиотеката подлежат на пълна обработка. На първо място те се регистрират индивидуално в инвентар, а след това данните за тях се включват във фишови каталози – азбучен и систематичен „по образеца на университетската библиотека“¹³⁸. Тази практика се въвежда за първи път през 1919 г., когато библиотеката става достъпна и за външни лица.

Но тъй като музеят не разполага със специално уредена читалня и библиотеката му е „разкъсана“ в няколко стаи (при всеки уредник са и съответните на специалността му книги) положението се определя от директора Андрей Протич като крайно неудобно. Въпреки добрите намерения, реална възможност за ползването на библиотеката от нещатни

¹³² *Държавен вестник*, № 49, 5 март 1909 г.

¹³³ От 1892 до 1897 г. те са в размер 2000 до 3500 лв.; между 1897 и 1906 г. са намалена на 1000–1500 лв.; 1906–1910 г. сумите спадат още повече (до 500 лв.), а при управлението на Б. Филев отново е увеличена: 1911 г. – 998 лв.; 1912 г. – 997 лв.; 1913 г. – 999 лв.; 1914 г. – 1181 лв.; 1915 г. – 497 лв.; 1916 г. – 1288 лв.; 1917 г. – 1169 лв.; 1918/19 г. – 654 лв.; 1919/20 г. – 2000 лв.; общо за периода 10283 лв. Вж. *Библиотека*. В: *Годишник на Народния Археологически Музей*, I, 1920, с. 51, 66–67.

¹³⁴ С изключение на периода 25 ноември 1911–5 септември 1913 г., когато Мутафчиев отбива военната си повинност.

¹³⁵ Командирана от Министерството на народното просвещение от 15 януари 1919 г. до 1 март 1921 г. Вж. *Протич*, Андрей. Народният музей в София. В: *Водач за Народния музей в София*. София, 1923, с. 13.

¹³⁶ Пак там, с. 15.

¹³⁷ Пак там.

¹³⁸ *Библиотека*. В: *Годишник на Народния Археологически Музей*, I, 1920, с. 51.

сътрудници няма, независимо, че в нея се намират някои много редки съчинения и справочници в областта на историята – стара и средновековна, на нумизматиката, на историята на изкуството и т.н.¹³⁹.

Темповете, с които нараства фонда са незадоволителни на фона на нарастващия поток от публикации по археология и медиевистика в световен мащаб. В края на 1921 г. библиотеката има всичко 1 978 отделни съчинения. Постъпилите нови заглавия са 172, от които: общи съчинения – 83; за „предисторичния“ отдел – 3; За „старовековния“ отдел – 19; За средновековния отдел – 27; За нумизматичния отдел – 2; За художествения отдел – 38.¹⁴⁰ През следващите години са положени повече усилия в тази посока и на 1 април 1923 г. притежаваното имущество в музейната библиотека наброява вече 3 216 тома¹⁴¹. Основният способ използван за комплектуване е обменът с изданията на музея, но нередовното излизане на годишниците му намалява интензивността, с която би бил поддържан ритмичен темп на постъпленията. Като цяло неудовлетворението на Протич от състоянието на библиотеката се споделя и от неговите приемници Гаврил Кацаров, Рафаил Попов и Иван Велков през следващите две десетилетия.

В края на 1940 г. музейната библиотека нараства до 5 685 тома, от които 1433 са продължаващи издания¹⁴². До края на 1941 г. то нараства до 4 810 тома, от които 1467 са периодичните издания. Новонабавените през годината материали са 152, от които 118 самостоятелни съчинения и 34 периодични издания. За купуването на книги са изразходвани 23 065 лв. През тази година е решен проблемът с подвързиите. Дадените томове са 1 351, като за тях са заплатени още 64 000 лв.¹⁴³.

От всички библиотеки при научни дружества тази на *Българското археологическо дружество* в София успява до края на Втората световна

¹³⁹ **Библиотека.** В: *Годишник на Народния Музей за 1920 год.* София, Придворна печ., 1921, с. 33.

¹⁴⁰ **Народния музей през 1921 год.** (Библиотека). В: *Годишник на Народния музей за 1921 год.*, 3, 1922, с. 24.

¹⁴¹ Протич, Андрей. Народният музей в София. // В: Водач за Народния музей в София. С., 1923, с. 19.

¹⁴² **Велков, Иван.** Отчет за състоянието и дейността на Народния археологически музей (1939–1940 год.). В: *Училищен преглед*, XL, 1941, № 9–10, с. 1356. Отново там се отбелязва: „За нуждите на библиотеката през последните три години са изразходвани 46 836 лв. за купуване на книги и 14 085 лева за подвързия“.

¹⁴³ **Велков, Иван.** Отчет за състоянието, развитието и управлението на Народния археологически музей през 1941 год. В: *Училищен преглед*, XLII, 1943, № 2, с. 281–282.

война да постигне най-впечатляващи резултати и да се превърне в най-значимата в своята област. Тя започва да се изгражда с основаването на самото дружество, направено по инициатива на Св. Синод на българската църква, в края на 1901 г. Първият библиотекар (и член на настоятелството) на дружеството е професорът по обща география и география на България Анастас Иширков, който е избран още на 23 декември същата година.

Основната цел на дружеството е да издирва, съхранява и проучва паметници от миналото „в границите на целокупна България и да буди интерес за тях в народа“. През първите 3–4 години дружеството създава свои клонове в Плевен, Търново, Карлово, Станимака, Хърсово, Свищов и Бургас¹⁴⁴. През 1905 г. то е в застои и на практика почти не извършва никаква дейност, което продължава до началото на 1908 г., когато е избрано ново настоятелство под председателството на проф. Гаврил Кацаров.

Попълването на библиотеката през първото ѝ десетилетие е твърде неритмично и зависи от промените в политическото и най-вече в икономическото положение на страната. Особено негативно се отразяват на комплектуването ѝ военните години. Например през 1914 г. постъпват само 23 книги. Това се дължи както на спирането на някои научни поредици, така и на нередовните доставки от двете страни на фронта¹⁴⁵. През следващата 1915 броят на новите попълнения спада до 19 книги¹⁴⁶. До края на Първата световна война тази библиотека остава твърде ограничена.

От началото на двадесетте години настъпва чувствителен обрат. На 21 ноември 1920 г. дружеството е преустроено в *Български археологически институт* (БАИ), който разполага с повече средства. Заседанията стават по-редовни. Възстановяват се някои проучвания или се започват нови. Издателската дейност се увеличава. Резултатите не закъсняват да се отразят и върху дейността на библиотеката. В отчета за 1930 г. се отбелязва:

„...Институтът притежава свое собствено помещение на ул. „Раковски“ с дворно място от близо 700 кв. метра. Библиотеката на Института, която брои вече 8000 тома, обслужва всички специалисти в

¹⁴⁴ **Филев**, Богдан. Историческа бележка за Българското Археологическо Дружество. В: *Известия на Българското археологическо дружество* (за 1914), IV, 1915, с. 242 и сл.

¹⁴⁵ **Българското Археологическо Дружество в София**. В: *Известия на Българското археологическо дружество* (за 1914), IV, 1915, с. 241.

¹⁴⁶ **Българското Археологическо Дружество в София**. В: *Известия на Българското археологическо дружество* (за 1915), V, 1915, с. 207.

областта на българската археология и история. Ползата от нея се почувства особено много през последните години, тъй като университетската библиотека, по липса на нужните кредити, не бе в състояние да набавя новите научни съчинения...¹⁴⁷.

В същото време Институтът влиза в обменни връзки чрез изданията с нови 17 сродни институти в чужбина, от които по-важни са: Академията на науките в Гьотинген, Университетската библиотека в Лайпциг, Берлинското дружество за антропология, етнология и предистория, Кралското археологическо дружество в Александрия, Египет, Международното сдружение за средноморски студии в Рим, Кралския Институт за археология и история на изкуството в Рим, Археологическия музей във Варшава, Славянския Институт в Прага, Чехословашкия държавен археологически институт в Прага, Британския археологически институт в Рим и Историческото дружество в Нови-Сад. По такъв начин броят на научните институти и редакции, на които се изпращат изданията на Института се увеличава от 150 на 167, а броя на списанията, които се получават в институтската библиотека, се увеличава от 186 на 200. В библиотеката през тази година постъпват общо 597 нови съчинения и в нейния край тя има 8 080 т. Още през двадесетте години БАИ установява връзки с немското *Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft* (Сдружението за подпомагане на немската наука), от което всяка година получава ценни и скъпи съчинения¹⁴⁸.

Нарастването на фонда на библиотеката през следващите години изглежда по следния начин:

Год.	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1941
Брой тома	8446	8768	8493	8862	9439	8972	9423	9873	10257	10715

Надхвърлянето на десетте хиляди тома кара ръководството на Института да помисли за специално подготвена и заплатена библиотекарка. През 1942 г. на тази позиция са назначавани последователно Татяна Димитрова, Ирина Миятева и накрая Венцеслава Крънджалова. Работното време на библиотеката се увеличава и тя е отворена всеки ден от 8,30 до 19,00 ч. Читателите разполагат с фишов каталог и удобна читалня в новопостроената сграда на ул. „Г. С. Раковски“. Но Втората световна война

¹⁴⁷ X Отчет на Българския археологически институт в София за 1930 година. В: *Известия на Българския археологически институт* (за 1930 – 1931), VI, 1932, с. 355.

¹⁴⁸ Пак там, с. 357.

слага своя отпечатък и върху тази библиотека. Първоначално намалява притока от нови постъпления. През 1942 г. се констатира:

„...Поради войната постъпленията на книги и списания чрез покупка или замяна са, в сравнение с други години, значително по-слаби. Все пак завързахме нови връзки за размяна с Museo Arqueologico в Барселона, с Numismatisch-archäologische Abteilung des Siebenbürgischen Nationalmuseums в Kolozsvár и с Института за Югоизточна Европа в Букурещ...“¹⁴⁹.

През следващата година, когато института успява да покрие всичките си задължения, му се налага да помисли за евакуация. През февруари 1944 г. дирекцията е преместена в Пирдоп, където остава до ноември същата година. Библиотеката също е изнесена и изцяло запазена. За щастие и имуществото на Института в София е съхранено след бомбардировките, което помага за сравнително бързото възстановяване на неговата дейност след войната. През 1947 г. цялото имущество на Българския археологически институт е предадено на БАН.

Може би не толкова впечатляваща с мащабите си, но не по-малко значима в своята област, е дейността на библиотеката при *Българското географско дружество*. То е основано в края на 1918 г., когато в страната вече съществува разпознаваема общност от подготвени в тази сфера лица.¹⁵⁰ Друга причина за появата му именно след капитулацията на България в Първата световна война е повишената нужда от географски знания за Балканския полуостров в условия на прекрояване границите между държавите в региона.¹⁵¹ Неговата съдба, от трета страна, е тясно свързана и с утвърждаването на географията като самостоятелна научна област и като училищна и университетска програма, на държавно равнище, между двете световни войни. Публикациите през тези десетилетия са доминирани от антропогеографските и поселищно-географските проучвания и от актуалността на геополитическото направление в географията. Изследванията като цяло са синкретични и стоят в тясна близост от една страна до етнографията, историята и археологията а от друга

¹⁴⁹ XXII отчет на Управителния съвет за 1942 год. В: *Известия на Българския археологически институт*, XV, 1946, с. 279.

¹⁵⁰ Велчев, Иван. 40 години Българско географско дружество. В: *Известия на Българското географско дружество*, 2 (12), 1959, с. 183.

¹⁵¹ Гълъбов, Живко. 50 години Географски институт и 30 години Българско географско дружество. В: *Географски преглед*, III, 1949, № 2–3, с. 7.

– мащабните геодезически и топографски проучвания в България обвързват професионално първите поколения български географи с военните картографски институции¹⁵².

Поради това членският състав на дружеството е сравнително пъстър. Основно място в него имат учителите по география, но също така активни са и хора с други професии – инженери, офицери, журналисти, общественици и др. Чистата статистика показва следната количествена картина:

Год.	1925	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1943
Брой чл.	170	159	180	294	370	470	500	530	330	622	590

Големите разлики в броя на членуващите до известна степен се дължат на забавеното отразяване на пасивните и неплащащи редовно членския си внос лица. Бързото нарастване на новопостъпващите от 1935 г. насетне е във връзка както с активизирането на дружествената дейност, така и с авторитета, който географската гилдия натрупва около провеждането на Четвъртия конгрес на славянските географи и етнографи в София между 16 и 29 август 1936 г. По това време съществен става и делът на членуващите студенти–географи¹⁵³.

Тъй като географското дружество започва своето развитие в рамките на Софийския университет, неговото ръководство до края на Втората световна война е възложено последователно на професорите Анастас Иширков (1918–1933) и Иван Батаклиев (1934–1945). Те са в основата на много от далновидните организационни решения, като са подпомагани в работата си и от останалите университетски географи като Жеко Радев, Йордан Ковачев, Гунчо Гунчев, Димитър Яранов, Игнат Пенков и др. Несъмнено те определят и облика на издателската продукция на дружеството.

Поддържането на библиотека, която е едно от средствата за постигане на поставените пред Българското географско дружество цели, е предвидено по устав. Нейната съдба през първите години остава неясна. Но през 1920 г. дружеството успява да започне популярната поредица

¹⁵² Стефанов, Петър. В памет на Българското географско дружество (По случай 90 години от неговото основаване). В: *География* 21, 2008, № 6, с. 35.

¹⁵³ Отчет за дейността на Българското географско дружество за периода 15 април 1934 год. до 18 април 1935 год. В: *Известия на Българското географско дружество*, 3 (за 1935), 1935, с. 296.

„Географска библиотека“, от която до края на десетилетието излизат четири номера. С тях започва книгообмена, чрез който най-вече става компектуването на библиотеката, все още предимно в рамките на страната и с издания на български език. След като преодолява първата си организационна криза, между 1925 и 1932 г., географското дружество отново обръща внимание на своята библиотека¹⁵⁴. По инициатива на Иван Батклиев, от 1933 г. започва издаването на дружествените научни Известия, които са приети добре не само в България, но най-вече в чужбина. През отчетната 1935/36 г. са установени книгообменни връзки с двадесет и четири чуждестранни научни институти и организации от държави като Германия, Белгия, Франция, Италия, Словения, Хърватия, Румъния, Чехословакия, Унгария, Швеция, Финландия, Перу, Китай и САЩ¹⁵⁵. През 1942 г. техният брой нараства до 48¹⁵⁶. Това превръща библиотеката във втора по значение (след тази на Софийския университет) в областта на географията в цялата страна.

Показателно за отношението на настоятелството и на дружеството като цяло към дългосрочното опазване на вече придобитите специализирани книги и течения от научни списания е подвързването на части от фонда на библиотеката. То започва през 1940 г.¹⁵⁷ и продължава през следващите години, независимо от все по-влошаващите се условия за работа – най-вече поради разрастване фронта на военните действия в Европа. Със своята уредба тя става естествен център за работа на членовете на дружеството, а завеждащите я се нареждат сред най-талантливите последователи на А. Иширков. Библиотекари на дружеството са: преподавателят по география в Софийската търговска гимназия Анастас Бешков (от 1932 до 1934 и от 1936 до 1937 г.), уредникът в Народния музей Васил Миков (1934/35), доцентът към катедра по физическа география в Университета Димитър Яранов (1935/36), учителят в техническото училище „Цар Борис III“ Станьо Петров (1937/38), учителят в бургаската

¹⁵⁴ Такава отново се предвижда според чл. 2, ал. б/ от устава, утвърден през май 1932 г., с който на практика Географското дружество е повторно създадено – вж. **Устав на Българското географско дружество**. София, печ. Култура, 1932, с. 4.

¹⁵⁵ **Отчет за дейността на Българското географско дружество за периода 18 април 1935 г. до 24 юний 1936 г.** В: *Известия на българското географско дружество*, 4 (за 1936), 1937, с. 232–233.

¹⁵⁶ **Отчет за дейността на настоятелството на Българското географска дружество за периода I. I. 1942 год.–31. III. 1943 г.** В: *Известия на Българското географско дружество*, 10 (за 1942), 1943, с. 350.

¹⁵⁷ **Отчет за дейността на Българското географско дружество за периода I.XI.1939 г.–15.XI.1940 г.** В: *Известия на Българското географско дружество*, 8 (за 1940), 1941, с. 232.

търговска гимназия Илия Иванов¹⁵⁸ (1938/39) и преподавателите в Софийския университет Любомир Динев (1939/40) и Живко Гълъбов (1941/45). Всички те допринасят за организирането на реално функционираща библиотека, която е от полза за проучванията на ограничения кръг ползватели, към които тя е насочена¹⁵⁹, независимо че фондът ѝ остава ограничен¹⁶⁰.

През 1901 г. е създадено и *Българското историческо дружество* по инициатива на няколко преподаватели историци от Висшето училище и от гимназиите в София. В него участват преобладаващо учители по история, география и литература. Целта на дружеството е да организира срещи, на които да се изнасят за обсъждане исторически въпроси, които представляват научен интерес и засягат както българската, така и историята по принцип. В първото заседание участват 25 преподаватели историци.

Особено обсъждана тема за членовете е методиката на преподаване на историята в училищата. Друг важен момент е представянето на съобщения, свързани със световните тенденции в развитието на историята като наука. Трети – четене на реферати и научни издирвания по всеобща и отечествена история – разработване и осветляване на различни исторически въпроси.

Библиотеката на дружеството се оформя бавно и остава сравнително скромна. Тя е поддържана от член на ръководството, който по-скоро формално е наричан „библиотекар“. Неговите задължения са най-вече на деловодител и отговарящ за обмена на дружествените издания. Като член на настоятелството, мандатът му е три годишен.¹⁶¹ В публикуваните отчети като цяло рядко се срещат сведения за ползването на тази библиотека. Едно от тях е следното:

¹⁵⁸ Впоследствие също хабилитирано лице.

¹⁵⁹ Индикация за ограниченото ползване на библиотеката е споменаването на техния брой в един от отчетите на дружеството, където се казва, че през 1941 и началото на 1942 г. 49 дружествени членове са ползували книжовното богатство на дружествената библиотека. – вж. **Известия на Българското географско дружество**, 10 (за 1942), 1943, с. 350.

¹⁶⁰ Сведенията на последния от довоенните библиотекарски – бъдещият проф. Живко Гълъбов – са следните: „...Това издание (става дума за Известията на дружеството – б. м., И. П.) послужи и като размяна с изданията на задграничните географски дружества, благодарение на което дружествената библиотека брои 790 тома предимно чуждестранна литература...“ – вж. **Гълъбов**, Живко. Цит. съч., с. 7.

¹⁶¹ **Устав на Българското историческо дружество**. В: *Известия на историческото дружество в София*, 9, 1929, с. 6.

„...Съгласно с вашето решение, старият библиотекар след многобройни напомняния от страна на настоятелството и дълги протакания от негова страна най-сетне през октомври 1923 година предаде на новия библиотекар само ключовете от книжния имот на дружеството, без обаче да се отчете и до днес, както пред касиера, тъй и пред новия библиотекар, въпреки обещанията му да стори това в най-скоро време. Макар тая работа бе изпълнена на половин, все пак това даде възможност на настоятелството да разпрати на всички стари и нови членове своевременно книга V от „Известията“ и срещу нея да събере всички членски вносове в размер от 24 лв. за 1922 и 1923 година, така че в тая работа ще се тури ред след като старият библиотекар се напълно отчете пред новия“¹⁶².

Първите по-точни сведения за библиотека при дружеството се съдържат едва в данните за неговата дейност през отчетната 1934/1935 г.¹⁶³. Попълването ѝ с чужди издания се засилва през следващите години¹⁶⁴.

През разглеждания период научни библиотеки съществуват и при още два института, занимаващи се от специфичен ракурс с история. Първият от тях е *Македонският научен институт*. Той е учреден от петдесет и двама интелектуалци и общественици в края на 1923 г. За първи председател е избран проф. Иван Георгов и заместници проф. Александър Балабанов и проф. Михаил Арнаудов. Основната му задача е всестранното изучаване на Македония в историческо, етнографско, икономическо и всяко друго отношение. В първите години от дейността му той

¹⁶² **Отчет за дейността на Историческото Дружество през 1923–24 г.** В: *Известия на историческото дружество в София*, 6, 1924, с. 228.

¹⁶³ ... „Библиотеката на Дружеството се е обогатила през течение на годината с около 30 списания, постъпили или срещу размяна с „Известията“, или като подарък. Макар и доста богата, но членовете на Дружеството се ползват от нея съвсем малко“. Вж. **Отчет за дейността на Историческото д-во през 1934/1935.** В: *Известия на историческото дружество в София*, 14–15, 1937, с. 346.

¹⁶⁴ След уточнението, че през 1935–1936 г. започва книгообмен с югославското историческо дружество в Белград, с Историческия семинар на университета Масарик в Бърно, с Библиотеката при Академията на науките в Ленинград дружественото настоятелство прави извода: „Чрез сношението с чуждестранните научни институти и чрез размяната на „Известията“ с техните издания библиотеката на Д-то се обогати твърде много и става вече важен помагач в научните занятия на желаещите членове да я използват. Потребно е само да се снабди със самостоятелно помещение, за да се улесни това използване“. Вж. **Известия на историческото дружество в София**, 14–15, 1937, с. 352.

изгражда авторитет не само в България, но и в чужбина. Негови членове са учени от Франция, Полша, Русия, германия и др. страни.

От 1930 г. започва изграждането на Македонския културен дом в София, където се предвижда и помещение за библиотека. До края на същата година в нея вече са натрупани 3226 тома книги и периодични издания. Обогащаването ѝ през следващите години е затруднено най-вече поради концентриране на наличните средства в строителни работи. След завършване на зданието на ул. „Пиротска“ започва и настаняването на библиотеката. За седем години – от началото на 1931 до края на 1937 – са регистрирани само 59 нови материала, като фонда нараства до 3 285 тома¹⁶⁵.

През 1938 г. по отношение на библиотеката се предвижда един надзорник, който да следи нейното попълване. За такъв е определен членът на управителния съвет, юристът Владислав Алексиев. След поддръжката на фонда в новото помещение става възможно и неговото пълно регистриране. До края на същата година са „придобити“ 1 590 тома, а общият обем достига 3 590 тома¹⁶⁶. Две години по-късно той нараства до 3 815 тома, като през 1940 се получава и едно дарение от 1 576 броя книги, географски карти и отделни броеве списания от съпругата на покойния Любомир Милетич, което не е включено до края на годината¹⁶⁷. Така до края на Втората световна война библиотеката при института успява да достигне до около 4000 тома, литература посветена изключително на Македония.

От съществено значение за определянето на читателската аудитория на библиотеката, която без да е затворена, е тематично твърде ограничена, е отбелязването на членския състав на Македонския институт. Той се движи в следните параметри:

Година	1930	1937	1938	1940
Общ брой членове	86	111	126	122
Редовни членове	80	96	110	105
Благодетелни членове	1	5	6	4
Почетни членове	5	10	10	13

¹⁶⁵ **Отчет на Македонския научен институт за времето от 1 януари 1931 г. до 31 декември 1937 г.** София, 1938, с. 10.

¹⁶⁶ Отчет на Македонския научен институт за 1938 година. София, 1939, с. 7. – Съществува известно противоречие в числовите данни за обема на фонда през 1937 и през 1938 г. То вероятно се дължи на нерегистрирани своевременно постъпления, които са отчетени само като общ брой.

¹⁶⁷ **Отчет на Управителния съвет за 1940 год.** София, 1942, с. 5.

Вторият институт с библиотека е *Тракийският научен институт* – създаден през 1934 г. До края на Втората световна война той развива активна издателска дейност, продукцията от която използва за обмен. Подобно на Македонския и Тракийският научен институт се занимава със събирането и издаването на извори и изследвания, които публикува като Библиотека „Тракия“.

Една краткотрайно съществувала библиотека е тази при Народния музей в Скопие – организирана в края на 1941 и края на януари 1942 г. За това Христо Вакарелски пише:

„...бе приведена в ред малката библиотека на музея, която и без това бе значително пострадала. Тя бе инвентаризирана наново и се оказаха 339 отделни книги. Тъй като тази библиотека не е никак достатъчна за научна работа в музея, толкоз повече, че много от книгите имат чисто политически пропаганден характер, взеха се грижи да бъде попълнена със съответна литература. За тази цел се отнесох до всички официални научни институти в нас. Почти всички се отзоваха, като някои дори изпратиха своите издания безплатно. От Народния етнографски музей се получиха значителен брой дубликати на етнографски съчинения.

Освен изданията на научните институти, бидоха закупени и частни издания, главно български, на брой 162 съчинения за една сума от около 25,000 лв. След всичко това, обаче, библиотеката има нужда да бъде още твърде много попълнена, за да могат уредниците и другите научни работници в нея да си служат както трябва“¹⁶⁸. С изтеглянето на българските власти от Македония библиотеката остава извън пределите на страната.

Заключение

Роенето на науките и формирането на организиран интерес към точно определени теми са причините за нарастването на популярността и значението на специалните научни библиотеки. Такива могат да се открият и в по-ранните столетия, но именно през XIX в. и най-вече в неговата последна четвърт научната специализация се превръща в норма. От особена важност е развитието на инженерните науки и въвежданите чрез тях технологии. Именно на тях се възлагат най-вече надежди за намиране на изход от парадигмата на постоянно нарастваща диспропорция

¹⁶⁸ **Вакарелски**, Христо. Дейността на Народния музей в Скопие (1.IX.1941 г. – 31.I.1942 г.). В: *Училищен преглед*, XLI, 1942, № 4, с. 494–495.

между експоненциалния ръст на информационните ресурси и аритметичния на средствата за тяхното усвояване. Решението, което се налага до към средата на ХХ в. в практиката не само на специалните научни библиотеки, обслужващи инженерната област, но и на почти всички изследователски полета, е задълбочаваща се фрагментация на фондовете. Тя е стимулирана и от консерватизма на обществените и университетските библиотеки спрямо появяващите се нови печатни форми, често пъти носещи актуална, но бързо старееща информация – фирмени каталози, статистики, секторни анализи, производствени обзори, доклади, отчети, текущи данни от изследователски разработки, стандарти и много други.

След освобождението си България влиза официално в контакт с най-развитите в технологично и производствено отношение икономики в света и става част от постепенно глоболизиращата се сфера на науките. Опитите за протекционистка политика от страна на някои български правителства остават мимолетни. Що се отнася до началното развитие на научната дейност в България трябва да се има предвид, че нейните носители са предимно чужди възпитаници или специализанти, завърнали се от чужбина. Те са, които оформят до голяма степен облика на изградената научна инфраструктура, включително и библиотеките към нея.

Най-солидно развитие в следосвобожденска България получават науките, свързани с многоаспектното ѝ териториално проучване – фауна, флора, климат, население, релеф, почви, залежи и т.н. Предметът на всяка от тях е в основата на поне една специална научна библиотека. Втора голяма група от дисциплини, получили самостоятелни библиотеки са изследващите българите в битово, езиково, литературно, фолклорно (краеведско като цяло) и други отношения. Особено значимо място до Втората световна война заемат историята и археологията, като създадените специални библиотеки в тези области дължат популярността си не само на професионалистите, но и на аматьорския интерес на голяма група ентузиазирани самодейци. Значително по-малобройни и скромни по състав библиотеките в областта на медицината, правото и теологията, което е съществено различие спрямо ситуацията в Западна Европа и САЩ. Прави впечатление и почти пълната липса на библиотеки в сферата на бизнеса и търговията, които са емблема на епохата.

Друга съществена отлика спрямо западните образци се наблюдава по отношение произхода на специалните научни библиотеки. В англоезичния свят например е особено популярна практиката създаването им да се дължи до голяма степен на инициативността на отделни личности. В това

отношение се използват натрупаните традиции, идващи от просвещенската епоха, творческата и научната работа да се обезпечават чрез системата на патронажа. У нас подобни примери могат да се ограничат и, с известни уговорки, да се приемат единствено спрямо библиотеките, създадени към Царските научни институти. Заслугите на Фердинанд I и Борис III към тях са несъмнено определящи за качествата и стойността им.

Всички останали библиотеки са продукт на колективното начало и са израз на желанието както да се създаде усещане за общност между единомишленици, така и да се сподели отговорността за тяхното поддържане. Редно е да се подчертае още веднъж решаващото значение, което има държавата за поддържането на всички, без изключение, специални научни библиотеки в България до Втората световна война. Макар да не липсват примери за дарителски жестове от страна на отделни лица и въпреки нередовното им отпускане, субсидиите, идващи от нея се оказват от решаващо значение в критичните моменти на честите финансови и икономически кризи, в които изпада страната през първата половина на XX в. Това е още една характерна отлика спрямо западната практика.

В организационно отношение българските специални научни библиотеки се доближават много повече до европейските и американските си еквиваленти. Тяхното комплектуване е динамично и отворено към новите видове документи. Набавянето им се ръководи от принципите за необходимост и ефективност. Съществуват и примери – като този между библиотеките при Ентомологичното и Природоизпитателното дружества – които показват практики на споделяне на натрупаните колекции. Това е много характерно за поведението на специалните библиотеки по света. Независимо, че могат да се открият отделни непрофилни постъпления, като установен принцип може да се отбележи липсата на амбиция самоцелно да се натрупва библиотечен фонд.

Обработката на постъпилите материали ако не винаги е завършена процедура, то в преобладаващата част от случаите не остава на по-ниско равнище от това в обществените библиотеки в страната. Дори е очевидна тенденцията много по-често да се разчита на систематичен каталог, отколкото на азбучен. За съжаление данните в това отношение за момента са недостатъчни, за да се направят по-съществени изводи.

Ползването на специалните научни библиотеки също следва чуждите практики. Голяма част от тях са затворени за външни потребители. Що се отнася до общностите, към които са насочени, тук се наблюдава голяма вариативност – от напълно свободно, до изцяло подчинено на устройствен правилник. Сред предлаганите услуги сравнително слабо развита остава справочно-информационната. Въпреки това някои печатани

каталози в продължаващи издания играят ролята и на специална библиография. Има случаи двата вида списъци с библиографски сведения да се публикуват един до друг в края на книгата на съответното списание.

Един много важен въпрос, от гледна точка на идеята за написването на настоящия текст, е този за квалификацията на лицата заети с уреждането на специалните научни библиотеки. Направеният исторически сондаж повдига за пореден път въпроса за характеристиките на професията на библиотекаря – въпрос, който тревожи много хора и днес. Без съмнение може да се каже, че в България до Втората световна война може да се говори за специалисти библиотекарски, но не и за специални библиотекарски. В това отношение немското влияние е чувствително. То показва пълната доминация на референтната система. За нито едно от лицата заведвали специални научни библиотеки не беше установено наличието на каквато и да е формална библиотечна квалификация. Разбира се не може да се изключи възможността тази констатация да претърпи известна корекция, особено ако се проследят данните за слушателите на лекциите изнасяни от Стоян Аргиров, Васил Класанов и други библиотековеди от междувоенния период.

Да се оцени приносът на специалните научни библиотеки в развитието на отделните клонове на науката, в които са функционирали през един или друг момент, означава да се отговори на въпроса как са се развивали самите науки в България при Стария режим. Темата и до днес остава доволно забулена едновременно в митология и пренебрежение. В хаоса на 40-те години на XX в. съдбата на много от тези ценни библиотеки се променя радикално, а част от притежанията им през следващите десетилетия се изгубват безследно. Въпреки това проучванията върху тях трябва да започнат с издирването и публикуването на всички запазени до днес извори. Това може да стане само със съдействието на всички големи научни библиотеки в страната. Направеният тук опит за систематизиране на намереното следва да бъде разглеждан с известна благосклонност.

Представените в този текст данни са предварителни. Те са подстъп към детайлното проучване на всички специални библиотеки в България. До завършването на тази задача трябва да се извърви продължителен път, в края на който историята на българските библиотеки ще изглежда по начин чувствително по-различен от този, по който се мисли и преподава днес. Анализът на специалните библиотеки ще разклати много от

възприеманите днес като устойчиви представи за ролята на библиотеките в Третата българска държава. Осветляването на техните нетрадиционни функции – било то социални или технологични – в значителна степен може да повиши самочувствието на работещите днес в библиотечната система и да ги накара да преосмислят фундамента на своята професионална подготовка и по този начин да разширят възможностите си за реализация.

Използвана литература

Книги и статии

- Алманах** на Софийския университет Св. Климент Охридски. – 2 изд. – София : Придворна печ., 1940. – X, 726 с.
- Аргирова-Герасимова**, Мария. Сто години в служба на науката. Из историята на специалните библиотеки на Българската академия на науките. // Проблеми на специалните библиотеки : Тематичен сборник, 2001, с. 35–42.
- Божинова**, Божана. Из лабораторията на ББИ : Анкета за състоянието на библиотеките и на библиотечния персонал в България в края на 1945 година. // Год. на ББИ (за 1945-1946), I, 1948, с. 392–404.
- Боров**, Тодор. Библиотека при Управлението на Б.З.К. Банка. – София : печ. кооп. „Едисон“, 1939. – 15 с.
- Боров**, Тодор. Български библиографски институт 1941 – 1963 : Кратка история на едно българско начинание. // Боров, Тодор. Избрани страници / Състав. и науч. ред. Татяна Янакиева. София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2009, с. 337–363.
- Боров**, Тодор. Защо ни е нужен Български библиографски институт : Беседа пред приятели. – София : печ. Книпеграф, 1941. – 30 с.
- Герасимова**, Мария, Радка Пейчева. Страници от историята на библиотеката на Българската академия на науките 1869–1944. София : ЦБ на БАН, 2000. – 80 с.
- Годишен отчет** на Държавната земеделска опитна станция в Садово (за II, 1904 г.) / К. Малков. – Пловдив : Търг. печ., 1905. – II, 244, 22, XVI с.
- Годишен отчет** на Държавната земеделска опитна станция в Садово (за г. V, 1907) / К. Малков, С. Доспевски. – Пловдив : Търг. печ., 1908. – XIX, 341 с.
- Годишен отчет** на Държавната земеделска опитна станция в Садово (за г. VII, 1909). – Пловдив, 1910. – XI, 126 с.
- Годишен отчет** на държавната земеделска опитна станция в София за 1910 и 1911 год. / В. Найденов. – София : печ. Григор Ив. Гавазов, 1913. – IV, 57 с.

- Годишен** отчет на държавната земеделска опитна и контролна станция в София за 1925 година. – София : Министерство на земледелието и държавните имоти ; Държ. печ., 1927. – 386 с.
- Годишен** отчет на държавната земеделска опитна и контролна станция в София за 1926 година. – София : Министерство на земледелието и държавните имоти ; Държ. печ., 1928. – 373 с.
- Годишен** отчет на държавната земеделска опитна и контролна станция в София за 1927 и 1928 година. – София : Министерство на земледелието и държавните имоти ; Държ. печ., 1930. – 600 с.
- Годишен** отчет на земеделския изпитателен институт в София за 1923 година / Състав. Хр. Савов. – София : Министерство на земледелието и държавните имоти ; Държ. печ., 1925. – 140 с.
- Годишен** отчет на земеделския изпитателен институт в София за 1924 година / Състав. Хр. Савов. – София : Министерство на земледелието и държавните имоти ; Държ. печ., 1925. – 266 с.
- Годишен** отчет на Садовската земеделска опитна станция (за I, 1903 г.). Пловдив : Търг. печ., 1904. – IV, 222, XXVIII с.
- Класанов**, Васил. Кратка история на библиотеките. – Шумен, 1937. – 80 с.
- Младенова**, Мария. Библиотекознанието в България от Освобождението до средата на 40-те години на XX век : История, теория, практика. – София : За буквите – О писменехъ, 2007. – 316 с.
- Отчет** за дейността на химическия институт при Дирекцията на народното здраве през 1922 година. – София : печ. произв. кооп. „Типограф“, 1923. – 104 с.
- Отчет** за дейността на химическия институт при Дирекцията на нар. здраве през 1923 – 1924 година. – София : печ. Витоша, 1925. – 148 с.
- Отчет** на бубарската опитна и контролна станция гр. Враца за 1928 и 1929 г. / Тодор Душев. – Враца : печ. Ст. Цеков, 1933. – 118 с.
- Отчет** на държавната бубарска опитна и контролна станция в гр. Враца за 1930 год. / Тодор Душев. – Враца : печ. Влад. Пършоров, 1933. – 179, 42 с.
- Отчет** на държавната земеделска опитна и контролна станция в Образцов чифлик 1927–1930 год. – София : Министерство на земеделието и държавните имоти, 1933. – 362 с.
- Отчет** на държавната земеделска опитна станция в с. Садово за 1922–1923 год. – София : Държ. печ., 1926. – 52 с.
- Отчет** на държавната районна бубарска опитна станция в гр. Враца / Състав. Тодор Душев. – София : Държ. печ., 1929. – 168 с.

- Отчет** на държавната районна лозарска опитна станция в град Плевен за 1925 година. – София : Държ. печ., 1926. – 69 с.
- Отчет** на държавната районна лозарска опитна станция в град Плевен за 1926 година. – София : Държ. печ., 1928. – 85, XLI с.
- Отчет** на държавната районна лозарска опитна станция в град Плевен за 1927 година. – София : Държ. печ., 1930. – 76 с.
- Отчет** на държавната районна лозарска опитна станция в град Плевен за 1928 година. – София : Държ. печ., 1929. – 81 с.
- Отчет** на държавното практическо земеделческо училище в с. Садово : 1895 – 1896 година. – Пловдив : Търг. печ., 1899. – XXVI, 157 с.
- Отчет** на Македонския научен институт за времето от 1 януари 1931 г. до 31 декември 1937 г. – София : Македонски научен институт, 1938. – 70 с.
- Отчет** на Македонския научен институт за 1938 година. – София : Македонски научен институт ; печ. П. Глушков, 1939. – 28 с.
- Отчет** на районната земеделска опитна станция в с. Садово за 1924 год. – София : Държ. печ., 1926. – 147 с.
- Отчет** на Лозарската опитна станция гр. Плевен за 1929 год. – Плевен : печ. Изгрев, 1933. – 136 с.
- Отчет** на Лозарската опитна станция гр. Плевен за 1930 год. – Плевен : печ. Изгрев, 1932. – 154 с.
- Отчет** на Лозарската опитна станция гр. Плевен за 1931 год. – Плевен : печ. Изгрев, 1934. – 183 с.
- Отчет** на районната земеделска опитна и контролна станция Садово за 1930 година. – София : Държ. печ., 1932. – 162 с.
- Отчет** на Управителния съвет [на Македонския научен институт] за 1940 год. – София : печ. Художник, 1942. – 16 с.
- Попов**, Кирил. Стопанска България и финансовите и икономически клаузи на проектодоговора за мир с България : (Реферат четен на 12 октомври 1919 год. в Българското Икономическо Дружество). – София : Придворна печ., 1920. – 47 с.
- Савова**, Е., З. Дафинов и Р. Пейчева. Научни библиотеки : Теория и практика. – София : Изд. БАН, 1980. – 548 с.
- Справочник** на библиотеките в България / Състав. Снежина Тошева, Стоян Шиклев, Тодора Арабаджиева. – София : Наука и изкуство, 1963. – XXXI, 389 с.
- [**Сто двадесет и пет**] 125 години земеделска наука в България : Исторически алманах (1882–2007). – София : Национален център за аграрни науки, 2007. – 286 с.
- Chase**, Lynne. Special Libraries. // International Dictionary of Library Histories : Vol. 1 / Ed. by David Stam. – Chicago London : Fitzroy Dearborn, 2001, pp. 172–174.

- Christianson**, Elin. Special Libraries : Putting Knowledge To Work. // Library Trends, 25, 1976, № 1, pp. 399–416.
- Christianson**, Elin. Special Libraries. // World Encyclopedia of Library and Information Services / Ed. by Robert Weddeworth. – 3rd ed. – Chicago : ALA, 1993, pp. 785–95.
- Dana**, John. Librarian at Large : Selected writings of John Cotton Dana / Ed. by Carl Hanson. – Washington : SLA, 1991. – XVI, 270 p.
- Meadows**, Jack. Libraries and information for specialist areas. // The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland : Vol. 3 / Ed. by Alistair Black, Peter Hoare. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006, pp. 405–437.
- McKenna**, Frank. Special libraries and the Special Libraries Association. // Encyclopedia of Library and Information science : Vol. 28 / Ed. by Allen Kent et al. – New York, Basel : Marcel Dekker, 1980, pp. 386–395.
- Shera**, Jesse. How Engineers Can Keep Abreast of Professional and Technical Developments. // Shera, J. Documentation and the Organization of Knowledge / Ed. by Douglas Foskett. – London : Crosby Lockwood & Son, 1966, pp. 147–157.
- Shera**, Jesse. Special Libraries – Why Special? // Special libraries : Problems and Cooperative Potentials. – Washington D. C. : American Documentation Institute, 1967, pp. 5–16.
- Special libraries section in IFLA**. // Special Libraries – Worldwide : A collection of papers prepared for the Section of Special Libraries / Ed. by Günther Reichardt. München : Dokumentation, Pullach, 1974, pp. 19–30.

Продължаващи издания

- Годишник** на Българския народен театър в София : Година I–V (1907–1912). – София : Царска придворна печ., 1912. – 37 с.
- Годишник** на Българското природоизпитателно дружество. София, I–VIII (1898–1905).
- Годишник** на Държавния географски институт при Министерството на войната. София, 1922 – 1938.
- Годишник** на Народния археологически музей. София, I – VII, (1920–1943).
- Известия** на Българския археологически институт. София, I – XIV (1922–1942).
- Известия** на Българското археологическо дружество. София, I – VII (1910–1920).
- Известия** на Българското ботаническо дружество. София, I – IX (1926–1943).
- Известия** на Българското географско дружество. София, I – X (1934–1943).
- Известия** на Българското ентомологично дружество. София, 1 – 12 (1924–1942).
- Известия** на Историческото дружество в София. София, 1 – 20 (1905–1944).

Известия на Царските природонаучни институти в София. София, 1–16 (1928–1943).

Летописи на Лекарския съюз в България. София, I – XXXVII, (1903–1944).

Садово : Селско-стопански вестник. Пловдив, I – XVII, (1898–1915).

Списание на Българското геологическо дружество. София, I–XIV (1927–1943).

Списание на Българското икономическо дружество. София, I–XLIII (1896–1944).

Списание на Българското инженерно-архитектно дружество в София. София, I–XLIV (1894–1944).

Списание на земеделските опитни институти в България. София, I–XIII (1919–1943).

Списание на юридическото дружество в София. I – XIII (1901 – 1915).

Трудове на Българското природоизпитателно дружество. София, I–XVIII (1900–1939).

Архивни фондове

ЦДА-РБ, ф. 7к – Централен Ветеринарно-бактериологичен институт

ЦДА-РБ, ф. 177к – Министерство на народното просвещение

ЦДА-РБ, ф. 194к – Министерство на земеделието и държавните имоти

ЦДА-РБ, ф. 212к – Държавен надзор върху частните застрахователни предприятия

ЦДА-РБ, ф. 418к – Институт за защита на растенията

ЦДА-РБ, ф. 472к – Централен земеделски изпитателен институт в София